

παραγωγής, καὶ συμπίπτει μὲ τὴν ἀναχώρησι τοῦ Κάλβου ἀπὸ τῆ Γαλλία καὶ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἑλλάδα. Στὸ ἀποχαιρετιστήριο γράμμα του πρὸς τὸν στρατηγὸ Λαφαγιέτ, ποῦ προτάσσει στὴ δεύτερη συλλογὴ του ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος τοὺς λόγους ποῦ τὸν ὤθησαν πρὸς τὴν Πατρίδα του: Εἶναι «τὸ καθῆκον ποῦ τὸν καλεῖ νὰ προσφέρῃ μιὰ καρδιά ἀκόμη στὰ ὄπλα τῶν Μουσουλμάνων»⁽²⁰⁸⁾.

Δὲν μπορούσε βέβαια ὁ Κάλβος νὰ κωφεύῃ στὸ καθῆκον νὰ πολεμήσῃ γιὰ τὴν Πατρίδα του. Δὲν μπορούσε νὰ ἀρκεσθῇ νὰ ὑμῆ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας μόνον μὲ στίχους ἢ νὰ κἀν προπαγάνδα μόνον μὲ ἐπαίνους γιὰ τοὺς ἀγωνιζομένους ἀδελφούς του. Δὲν ἀρκοῦσαν τὰ λόγια, ἔπρεπε νὰ προσφέρῃ καὶ τὸ αἷμα του γιὰ τὸν ἀγῶνα. Θέλει νὰ πάρῃ μέρος ἐνεργὸ στὴν ἐπανάστασι. Θέλει νὰ τρέξῃ στὰ πεδία τῆς μάχης καί, σὰν ἄλλος Μπαῦρον⁽²⁰⁹⁾ —στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε μιὰ ἀπ' τὶς ὠραιότερες ὠδές του— νὰ θυσιάσῃ, ἂν ἦταν ἀνάγκη, τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Ἔτσι ἀποφασίζει νὰ κατεβῇ στὴν Ἑλλάδα.

Ζ'. Μάταιες ἐλπίδες καὶ διάλυση ὀνείρων.

§ 19. Σχετικὰ μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Κάλβου στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴ συμμετοχὴ του στὸν ἱερὸ ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, οἱ βιογράφοι του ὑποστήριζαν, σχεδὸν στερεότυπα, ὅτι ὁ ποιητὴς τῶν Ὁδῶν κατέβηκε στὴν Πατρίδα του τὸν πρῶτο χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως, δηλ. στὰ 1821⁽²¹⁰⁾. Ἡ πληροφορία ὅμως αὐτὴ εἶναι καθολοκληρίαν λανθασμένη. Μερικοὶ ποῦ ἐξέφρασαν ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ταξιδιοῦ αὐτοῦ, δὲν μπόρεσαν νὰ δώσουν καμμιά θετικὴ πληροφορία⁽²¹¹⁾.

Στὴν πραγματικότητά τὸ χειμῶνα τοῦ 1821, ὁ Κάλβος, καθὼς εἶπαμε παραπάνω, τὸν πέρασε στὴν Φλωρεντία, ἀπ' ὅπου ἔφυγε γιὰ τὴν Ἑλβετία. Μόνον μετὰ πέντε χρόνια, δηλ. στὰ 1826, ἦλθε στὴν Ἑλλάδα, καθὼς θὰ ἀποδείξωμε ἀμέσως.

Μιὰ πρώτη μαρτυρία μᾶς δίνει ὁ ἴδιος ὁ Κάλβος στὸ χαιρετιστήριο γράμμα του πρὸς τὸν Λαφαγιέτ, ποῦ ἀναφέραμε ἤδη καὶ ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἄλλα γράφει τὰ ἑξῆς: «... Ἐγκαταλείπω τὴ Γαλλία μὲ λύπη: τὸ καθῆκον μου μὲ καλεῖ στὴν Πατρίδα, γιὰ νὰ προσφέρω ἀκόμα μιὰ καρδιά στὰ ὄπλα τῶν Μουσουλμάνων»⁽²¹²⁾. Ἀπὸ τὰ λόγια αὐτὰ ἐξάγονται δυὸ συμπεράσματα: Πρῶτον ὅτι ὁ Κάλβος, προτοῦ κατεβῇ στὴν Ἑλλάδα, βρισκόταν στὸ Παρίσι, καὶ δεύτερον ὅτι ἀποφάσισε νὰ λάβῃ μέρος προσωπικῶς στὸν ἀγῶνα καὶ νὰ γυρίσῃ στὴν Πατρίδα του στίς ἀρχές τοῦ 1826, ὅταν τύπωσε τὴ δεύτερη συλλογὴ τῶν ὠδῶν του⁽²¹³⁾.

Τίς κάπως ἀόριστοι κι ἀνεπαρκεῖς αὐτὲς

πληροφορίες τοῦ Κάλβου, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔλειπε ὡς τώρα κάθε ἀκριβὴς ἐπιβεβαίωσι, συμπληρώνει μιὰ νέα πολὺτιμη κι ἀναμφισβήτητη μαρτυρία, ποῦ ἀναφέρω πρώτη φορά, ἀπ' τὴν ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία Φαρμακίδη-Ἀσωπίου, ποῦ σώζεται στὴν Ἐθνικὴ μας Βιβλιοθήκη⁽²¹⁴⁾.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν πλοῦσια ἀλληλογραφία βρίσκονται καὶ δυὸ γράμματα ἀκριβῶς τοῦ 1826, ποῦ ἀφοροῦν τὸν ἔθνικὸ μας ποιητὴ, καὶ ποῦ ὁ Φαρμακίδης ἔστειλε ἀπ' τὸ Ναύπλιο πρὸς τὸν Ἀσώπιον, γιὰ νὰ τὸν πληροφορήσῃ ὅτι ὁ Κάλβος ἐπρόκειτο νὰ φύγῃ ἀπ' τὴν πόλι ἐκείνη καὶ νὰ πάῃ στὴν Κέρκυρα — ὅπου ζοῦσε ὁ Ἀσώπιος — καὶ ὅτι ἐπωφελεῖτο ἀπὸ τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ τοῦ στείλῃ μερικὰ ἀντίτυπα ἀπ' τὴν «Ἐπίσημον Ἐφημερίδα», τῆς ὁποίας ἦταν τότε διευθυντὴς⁽²¹⁵⁾.

Στὸ πρῶτο γράμμα, μὲ ἡμερομηνία 29 Ἰουλίου 1826, ὁ Φαρμακίδης γράφει στὸν Ἀσώπιον: «Ἐστειλα καὶ τοὺς ἀριθ. 74-78 τῆς ἐφημερίδος: Πέμπω προσέτι καὶ δύο σώματα τοῦ πρῶτου ἐξαμήνου καὶ πέντε τοῦ δευτέρου, διὰ νὰ ἔχῃς αὐτοῦ, μήπως θελήσῃ καὶ ἄλλος. Ἄν εὕρισκα ἄνθρωπον νὰ φορτωθῇ, σ' ἔστελλα καὶ περισσότερα σώματα. Ταῦτα λαμβάνεις διὰ τοῦ Κ. Ἀνδρέου Κάλβου τοῦ Ζακυνθίου»⁽²¹⁶⁾. Ἀπ' τὸ γράμμα αὐτὸ μαθαίνομε ὅτι ὁ Κάλβος ἔφυγε ἀπ' τὸ Ναύπλιο στὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου ἢ στίς ἀρχές τοῦ Αὐγούστου 1826, γιὰ τὴν Κέρκυρα, ὅπου θὰ ἔφθασε φυσικὰ μετὰ λίγες ἡμέρες.

Στὸ δεύτερο γράμμα, μὲ ἡμερομηνία 15 Σεπτεμβρίου τοῦ ἰδίου χρόνου 1826, ὁ Φαρμακίδης γράφει πάλι πρὸς τὸν Ἀσώπιον: «... Λάβε καὶ ἕν σῶμα ἐφημερίδος ὑπ' ἀριθ. 1-92 ἐδικόν σου, καὶ ἕν ὑπ' ἀριθ. 79-92 διὰ τὴν Α. Κάλβον Ζακύνθιον ποιητὴν»⁽²¹⁷⁾, ἀναχωρήσαντα ἐντεῦθεν πρὸ μικροῦ»⁽²¹⁸⁾. Στὸ δεύτερο αὐτὸ γράμμα ὁ Φαρμακίδης ἐπαναλαμβάνει τὴν εἶδησι τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κάλβου γιὰ τὴν Κέρκυρα «πρὸ μικροῦ». Ἀποδεικνύεται ἔτσι ὅλως διόλου ἀνακριβὴς καὶ φανταστικὴ ἡ πληροφορία, ποῦ ὑποστήριξαν οἱ περισσότεροι βιογράφοι του, ὅτι δηλ. ὁ ποιητὴς μας, φεύγοντας ἀπ' τὸ Ναύπλιο, πῆγε καὶ πάλι στὸ Παρίσι, ἀπ' ὅπου ἀργότερα, στὰ 1827, ξαναγύρισε στὴν Κέρκυρα⁽²¹⁹⁾.

Ἄλλ' ἂν ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦ Φαρμακίδη μπορούμε νὰ προσδιορίσωμε καὶ τὴν ἡμερομηνία τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κάλβου ἀπ' τὸ Ναύπλιο καὶ τῆς μεταβάσεώς του στὴν Κέρκυρα, παραμένει ἀκόμη ἀκαθόριστὴ ἡ ἀκριβὴς ἐποχὴ τοῦ ἐρχομοῦ στὴν Ἑλλάδα. Καθὼς εἶπαμε, ὁ Κάλβος στίς ἀρχές τοῦ 1826 βρισκόταν ἀκόμη στὴ Γαλλία — ὅπου τύπωσε τὴ δεύτερη συλλογὴ τῶν ὠδῶν του — ἐνῶ κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ ἰδίου χρόνου ἔφυγε ἀπ' τὸ Ναύπλιο. Ἐπειδὴ μάλιστα ξέρομε ὅτι στὴν πρώτη ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ὁ Κάλβος δὲν ἔμεινε πολὺν

καιρό, πρέπει νά συμπεράνωμε ὅτι στό Ναύπλιο θά ἔφθασε κατὰ τὴν ἀνοιξί τοῦ 1826⁽²²⁰⁾.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ δρόμο πού ἀκολούθησε ὁ Κάλβος πηγαίνοντας ἀπ' τὸ Παρίσι, στό Ναύπλιο δὲν ἔχουμε θετικές πληροφορίες. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι, πρὶν φθάσῃ στό Ναύπλιο πέρασε ἀπ' τὴ Μήλο καὶ τὴν Ὑδρα. Μᾶς τὸ βεβαιώνει τὸ γεγονός ὅτι ἀπ' τὰ δυὸ αὐτὰ νησιά—καθὼς ἀργότερα κι ἀπὸ τὸ Ναύπλιο, κι ἀπ' τὴν Κέρκυρα—ὁ ποιητὴς μας ἔστειλε ἀνταποκρίσεις πρὸς τὸ γαλλικὸ περιοδικὸ «Revue Encyclopédique», ἐπιθυμῶντας νά προσφέρῃ στοὺς Εὐρωπαίους μιὰν εἰκόνα τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος. Ἀπ' τὶς τέσσερες ὅμως αὐτές ἀνταποκρίσεις—καθὼς δηλώνει σὲ σχετικὴ σημείωσί του ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ—μόνο ἡ τελευταία ἔφθασε στὸν προορισμό της καὶ κατάρθωσε νά δημοσευθῇ⁽²²¹⁾, ἐνῶ οἱ ἄλλες χάθηκαν ἢ κρατήθηκαν ἀπὸ ξένες λογοκρισίες⁽²²²⁾.

Στὰ γράμματά του ὁ Φαρμακίδης δὲν δίνει καμμιά πληροφορία οὔτε γιὰ τὴ διαμονὴ τοῦ Κάλβου στό Ναύπλιο, οὔτε γιὰ τὴ δρᾶσι του⁽²²³⁾, οὔτε γιὰ τοὺς λόγους πού τὸν ἔσπρωξαν ν' ἀφήσῃ τὴν ἀγωνιζομένη Πατρίδα καὶ νά καταφύγῃ στὴν Ἐπτάνησο. Ξέρουμε μόνο ὅτι ὁ Κάλβος ἔμεινε γιὰ λίγο καιρὸ στό Ναύπλιο κ' ἔπειτα ἔφυγε, γιατί, ἂν κ' εἶχε τὴν καλύτερη διάθεσι νά προσφέρῃ τὶς ὑπηρεσίες του στὸν ἀγῶνα, ὅμως κουράσθηκε γρήγορα κι ἀπελπίσθηκε ἀπ' τὶς ἐσωτερικὲς διχόνοιες καὶ τὶς προσωπικὲς ἀντιζηλίεις τῶν ἀγωνιζομένων—πού τόσο αὐστηρὰ εἶχε καυτηριάσει στὶς ὠδὲς του, καλώντας ὅλους τοὺς Ἕλληνας νά προσφέρουν πάνω στό βωμὸ τῆς Πατρίδος κάθε προσωπικὸ ἐγῶισμό⁽²²⁴⁾.

Τραγικὴ στάθηκε ἡ ἀποκαρδίωσι τοῦ Κάλβου ὅταν ἤλθε σὲ ἀμεση ἐπαφή μὲ τοὺς ἀγωνιζομένους, ὅταν πείσθηκε ὅτι δὲν κυβερνᾷ σ' αὐτοὺς μόνο τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα μικροεγωϊστικὰ καὶ χαμηλὰ κίνητρα. Ἀνάμεσα στοὺς ἐπαναστάτες κυριαρχοῦσε ἡ διχόνοια «μεγάλῃ, τρομερῇ—μὲ τὰ πτερὰ ἀπλωμένα—καθὼς ἀέτος ἀκίνητος—κρέμεται στὸν ἀέρα ψηλά», ἡ «δύσφημος» καὶ αἰμόφυρτος αὐτὴ θεὰ τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ὀλέθρου, καθὼς τὴν εἶχε περιγράψει στὴν ὠδή του «τὸ Φάσμα». Ὁ Κάλβος ἔβλεπε μὲ πόνο καὶ θλίψι ὅτι ἐξ αἰτίας τῆς διχόνοιας αὐτῆς ὑπῆρχε κίνδυνος νά καταστραφῇ καὶ καταρρακωθῇ ἡ μεγαλὴ ἰδέα. Στὶς ὠδὲς του εἶχε ψάλει τὴν Ἄρετή κ' εἶχε δῆ νά ξαναγεννιέται τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα. Ἦλπιζε νά συναντήσῃ τοὺς ἀρχαίους Μαραθωνομάχους καὶ ν' ἀντικρῶσῃ τοὺς ἀρχαίους ἥρωες, ὅπως τοὺς περιέγραψαν καὶ τοὺς ἐξυμνοῦσαν οἱ Εὐρωπαῖοι φιλέλληνες. Ἦλπιζε ἀκόμη πῶς θὰ τὸν δέχονταν μὲ ἀνοικτὲς ἀγκάλες, ἴσως—γιατὶ ὄχι;—πῶς στὴν κοινὴ συνείδησι θὰ διαδεχόταν τὸν «καστάλιον κύκνον», πού λίγα χρό-

νια πρὶν εἶχε θυσιασθῇ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ ἰδέα στό Μεσολόγγι. Ἄλλ' ἡ πραγματικότης ἦταν πολὺ διαφορετικὴ, Ἄντὶ τῶν Μαραθωνομάχων εὕρισκε μᾶλλον στίφη ἀτάκτων καὶ κακῶς ὀργανωμένων, πού ἂν ἦσαν ἔτοιμοι νά θυσιασθοῦν στὴ στιγμὴ τῆς ἀνάγκης καὶ ν' ἀψηφήσουν κάθε κίνδυνο, ὅμως δὲν κατάρθωναν καὶ νά λησμονήσουν τὶς ἀντιζηλίεις, τὶς ἐγωϊστικὲς ἐριδεις, τὰ πάθη τους.

Πῶς μπορούσε νά συνεννοηθῇ μαζύ τους ὁ αὐστηρὸς χαρακτήρας τοῦ Κάλβου, ὁ σοβαρὸς αὐτὸς πουριτανὸς μὲ τὸν ἀνώτερο ἐξιδανικευμένο πατριωτισμὸ καὶ τὴν ἀπεριόριστη ἀρετὴ του; Πῶς ἦταν δυνατό νά μὴ βρεθῇ ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ σ' ἀντίθεσι πρὸς τὴν κατάστασι πού εὕρισκε; Καὶ πράγματι δὲν κατορθώνει ν' ἀφομοιωθῇ μὲ τοὺς ἀγωνιζομένους.

Ἄλλὰ δὲν βρίσκεται μόνον ὡς ἄνθρωπος σὲ διάστασι μ' αὐτοὺς. Μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀπόστασι πού χωρίζει τὸ περιβάλλον ἀπὸ τὸν ποιητὴ Κάλβο καὶ τὸ ἔργο του, τὶς γεμάτες φιλοπατρία ὠδὲς του, ποῦχε συνθέσει μὲ ἀκράτητη καὶ ἀπροσποίητη συγκίνησι καὶ ἐνθουσιασμό. Ὁ Κάλβος θὰ νόμιζε ἀναμφιβόλως ὅτι οἱ ὠδὲς του, σὰν ἄλλα σαλπίσματα ἐνὸς Τυρταίου, θὰ συγκινήσουν βαθιὰ τοὺς ἀγωνιζομένους, τῶν ὁποίων ἐξυμνοῦσε τὴν Ἄρετή καὶ τὰ κατορθώματα, κι ὅτι ἡ ἀπήχησί του θάταν μεγάλη σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἄν στὴ Γαλλία εἶχαν τόσο θερμὴ ὑποδοχή, πόσο μεγαλύτερος θάπρεπε θὰ εἶναι ὁ θαυμασμὸς πού θάνιωθαν γι' αὐτὲς οἱ συμπατριῶτες του, γιὰ τοὺς ὁποίους εἶχαν γραφῇ; Δυστυχῶς κ' ἐδῶ ἔπεσε ἔξω. Τὰ ποιήματά του δὲν ἦταν γιὰ τὶς μάζες. Οἱ πολλοὶ δὲν μπορούσαν οὔτε νά νιώσουν οὔτε νά ἐκτιμῆσουν τὶς πινδαρικές συνθέσεις τοῦ Κάλβου. Καὶ ἡ γλῶσσα του ἔμεινε ψυχρὴ καὶ τὰ μέτρα του ἀκατανόητα. Δὲν εἶχαν καμμιά σχέσι—τούλάχιστο ἐξωτερικὴ—οὔτε μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, οὔτε μὲ τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ ἀξία καὶ ἡ σημασία τους παραγνωρίσθηκαν καὶ περιφρονήθηκαν ἀπ' τὸ μεγάλο πλῆθος.

Ἡ παραγνώρισι αὐτὴ τοῦ ἔργου του, στάθηκε γιὰ τὸν Κάλβο ἡ δεύτερη μεγάλη ἀπογοήτευσι ἀπ' τὴν Ἑλλάδα. Βλέποντας ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ν' ἀλληλοσπαράζεται καὶ νά κινδυνεύῃ ἡ Πατρίς του, κι ἀπ' τὴν ἄλλη νά περιφρονῆται τὸ ποιητικὸ ἔργο, πού μὲ τόση λαχτάρᾳ τῆς εἶχε ἀφιερῶσει, καὶ τέλος νά παραγκωνίζεται κι αὐτὸς ὁ ἴδιος καὶ νά μὴ λαμβάνεται ὡς ὄψι ἀπ' τοὺς ἀγωνιζομένους, θὰ ἐνίωσε μέσα του βαθειὰ θλίψι καὶ ἀπογοήτευσι, πού τὸν ἐπεισαν ὅτι ἦταν ἀδύνατο νά συνεργασθῇ μὲ τοὺς ἐπαναστάτες. Κατάλαβε ἀκόμη ὅτι οἱ ὠδὲς του δὲν ἦταν δυνατό νά ἐκτιμηθοῦν ἀπ' τοὺς συγχρόνους του, κ' ἔτσι ἀποφάσισε νά ἐγκαταλείψῃ τὴ Μοῦσα. Αὐτὴ μοῦ φαίνεται ἡ σπουδαιότερα αἰτία γιὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κάλβος ἔγραψε μόνο εἴκοσι ὠδὲς, σταμα-

τώντας ἔπειτα ἀπότομα τὴν ποιητικὴ του σταδιοδρομία⁽²²³⁾.

Ἐπιπλέον ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὁ ποιητὴς μας παίρνει τὴν σκληρὴ ἀπόφασιν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν ἀγῶνα, γιὰ τὸν ὁποῖο μὲ τόσο ἐνθουσιασμό καὶ μὲ τόσες ἐλπίδες εἶχεν ἔλθει ἀπ' τὸ Παρίσι. Δὲν θέλει ὅμως καὶ νὰ ξενιτευθῇ πάλι. Θέλει νὰ μείνῃ στὴ γῆ του. Προτιμᾷ νὰ γυρίσῃ στὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα του, τὴν Ἑπτάνησο. Ὅχι ὅμως στὴ Ζάκυνθο—ὅπου εἶχε γεννηθῆ καὶ ποῦ τῆς εἶχε ἀφιερῶσει τὴν πρώτη του ὠδή—ἀλλὰ στὴν Κέρκυρα, στὸ πατρικὸ τοῦ νησί, κέντρο δὲ τῆς Ἑπτάνησου, ὅπου ὑπῆρχαν διάφορα ἀνώτερα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα καὶ ἡ ἔδρα τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ἐπομένως εὐρύτερο πεδίο δράσεως.

Κι ἀφοῦ, καθὼς εἶδαμε, ἔφυγε ἀπ' τὸ Ναύπλιο κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Αὐγούστου 1826, θάφθασε στὴν Κέρκυρα τὸν Αὐγούστο τοῦ ἴδιου χρόνου⁽²²⁴⁾.

* *

§ 20.— Στὸ ταξίδι του ἀπ' τὸ Ναύπλιο στὴν Κέρκυρα δὲν ἀποκλείεται—κατὰ τὸ δρομολόγιον τῶν περισσώτερων τότε πλοίων—νὰ σταμάτησε γιὰ λίγο καὶ στὴ Ζάκυνθο. Μὲ πόση συγκίνησιν θὰ ξαναγύρισε στὰ νησιά ἐκεῖνα ὁ Κάλβος μετὰ εἴκοσι πέντε χρόνια ἀπουσία! Μὲ πόση χαρὰ κ' ἱκανοποίησιν θ' ἀνάσανε καὶ πάλι τὸ μυρωμένον ἀέρα τῆς πατρίδος του καὶ θὰ ξανάδε «τὰ βουνὰ καὶ τὰ κύματα», ποῦ «πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του—πάντοτε εἶχεν». Μὲ ἐνθουσιασμό θὰ ἔφθασε στὰ πατρικὰ ἐκεῖνα ἀκρογιάλια, ἀπ' τὰ ὁποῖα μικρὸ τὸν εἶχε χωρίσει ἡ σκληρὴ μοῖρα⁽²²⁵⁾.

Ἡ ἡρεμὴ ζωὴ τῆς Κέρκυρας, ἡ ἀνώτερη πνευματικὴ κοινωνία τῆς, τὸ ἐξευρωπαϊσμένον περιβάλλον τῆς δὲν μπορεῖ παρά νὰ εὐχαρίστησαν τὸν Κάλβο, ποῦ μὲ τὴ γνῶσιν τῆς Ἀγγλικῆς γλώσσας καὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ πνεύματος δὲ θὰ ἄργησε νὰ κάνῃ καλὰς γνωριμίας καὶ μὲ τίς ἐπίσημες ἀγγλικὰς ἀρχάς. Ἐτσι, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Παπαδόπουλος Βρεττός, μόλις ὁ Κάλβος ἔφθασε στὴν Κέρκυρα «τὸν ὑπεδέχθη κάλλιστα ὁ ἐνθερμὸς προστάτης τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων καὶ ἀρχῶν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας κόμης Γύλλφορδ»⁽²²⁶⁾. Ἐπειδὴ δὲ ἀναγνώρισε γρήγορα τὴν πλατεῖα τοῦ μόρφωσι καὶ τὴ διδασκαλικὴ του ἱκανότητα, θέλησε νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ ἀποκατασταθῇ καὶ νὰ πάρῃ μιὰ ἀντάξια γι' αὐτὸν θέσι⁽²²⁷⁾.

Ὁ Κάλβος, φθάνοντας στὴν Κέρκυρα, ἀρχισε νὰ ζῆ κι ἐδῶ ἐξασκῶντας τὸ παλαιὸ του ἐπάγγελμα τοῦ δασκάλου. Στὴν ἀρχὴ μῆκε οἰκοδιδάσκαλος στὴν οἰκογένεια τοῦ Εὐτυχίου Ζαμπέλη⁽²²⁸⁾, ἀργότερα ὅμως ἀνοίξε ἰδιωτικὸ σχολεῖο, στὸ ὁποῖο φοιτοῦσαν ἀρκετοὶ μαθητὲς⁽²²⁹⁾. Ἦταν ἀφιλοχρήματος καὶ ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ τὸ ποιὸν τῶν

μαθητῶν του παρά γιὰ τὰ διδασκὰ ποῦ θὰ μπορούσε νὰ κερδίσῃ. Καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Παλαμᾶς, στὸν ὁποῖο ἔστειλε τίς σχετικὰς πληροφορίες ὁ Τσαρλαμπᾶς, ποῦ χρημάτισε κι αὐτὸς μαθητὴς τοῦ Κάλβου, ὁ τελευταῖος «ἀπελάμβανε ἐκ τῶν μαθητῶν του περὶ τὰ εἴκοσι δίστηλα καὶ πλεον κατὰ μῆνα»⁽²³⁰⁾. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Παλαμᾶς, «οἱ βιογράφοι του διηγοῦνται ὅτι, ἅμα ἔλαβε θέσιν, ἔπαυσε νὰ δέχεται διδασκὰ παρά τῶν μαθητῶν του. Οὐδὲ ἠνάγκαζε αὐτὸν τὸ δέλεαρ τῆς ἀμοιβῆς νὰ ὑποφέρῃ τὰ ἐλαττώματά των. Μόλις ἐπέιθετο περὶ τοῦ ἀδυνατοῦ τῆς εὐδοκιμήσεως τοῦ μαθητοῦ, ἔγραφε πρὸς τοὺς γονεῖς συμβουλευτῶν νὰ ἀποσύρῃσι τοῦ σχολεῖου τὸ τέκνον. Παρέδιδεν Ἰταλιστὶ. Μεγάλῃ ἦτο ἡ εὐφράδεια αὐτοῦ καὶ ὅλως πρωτότυπος ἡ διδασκαλία του. Καὶ τὸ ἰδιόρρυθμον τοῦ Κάλβου ἀπὸ τῆς ποιητικῆς ἐξετείνεται μέχρι τῆς γραμματικῆς, τὴν ὁποῖαν ἐδίδασκεν. Ἦτο πολὺγλωσσος καὶ πολυμαθὴς. Ἐδίδασκεν Ἑλληνικά, Λατινικά, Ἰταλικά, Γαλλικά, Ἀγγλικά, Φιλοσοφικά, Γεωγραφίαν, Ἀστρονομίαν. Μὲ διαβεβαιῶσι πρὸς τοῦτοις ὅτι ἦτο κάτοχος καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς. Εὐτυχῆς τις θνητὲς, τοῦ ὁποῖου ἡ ἱστορία ἀτυχῶς δὲν διεφύλαξε τὸ ὄνομα, διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Θεολογίας, ὑποθέτομεν, ἐν τῷ Ἰονίῳ Πανεπιστημίῳ τὰ μαθήματα, ἅτινα ὁ κύριος οὗτος παρέδιδε, παρεσκευάζεν ἀφ' ἐσπέρας ὁ Κάλβος ἀφιλοκερδῶς, καὶ, τὸ σπουδαιότερον, ἐν πάσῃ ἐχεμυθείᾳ»⁽²³¹⁾.

Πολλοὶ ἀπ' τοὺς μαθητὲς τοῦ Κάλβου διακρίθηκαν ἀργότερα στὰ γράμματα καὶ στὴν ἐπιστήμη. Ἀπ' αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀναφέρωμε ἰδιαιτέρως τοὺς δυὸ μεγάλους ποιητὲς, τὸ Λασκαράτο καὶ τὸ Μαρκοῤῥᾶ, ποῦ μᾶς μιλοῦν ἀπ' εὐθείας γιὰ τὸ δάσκαλό τους στὶς αὐτοβιογραφίες τους. Ὁ Λασκαράτος, ὁ γνωστὸς σατιρικὸς ποιητὴς, γράφει σχετικὰ τὰ ἀκόλουθα: «Στὰ 1828 ὁ κόντης Δελλαδέτοιμας, ὁ θεῖος μου (τοῦ Λασκαράτου) μὲ ἐπῆρε μαζὺ του στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἦταν δικαστὴς καὶ μοῦ ἔδωκε γιὰ δασκάλους τοὺς κους κους Ἄνδρέα Κάλβο, παλαιὸ συνεργάτη τοῦ Φώσκολου, καὶ τὸ Βικέντιο Ναννοῦτση. Οἱ δυὸ αὐτοὶ κύριοι ἔγειναν ὕστερα φίλοι μου. Ὁ Κάλβος φύσεως σοβαρῆς καὶ σκεπτικῆς, ἔτοιμος πάντα νὰ θιγθῇ, μοῦ ἔδωκε μερικὰ μαθήματα γιὰ κεῖνο ποῦ ὠνόμαζε «τέχνη τοῦ συνθέτειν» καὶ ποῦ ἦταν ἐξάσκησες εἰς τὸ νὰ συγγράφῃ κανεὶς σὲ διάφορα στυλ· μοῦ τὰ διώρθωνε, μοῦ ἔδειχνε τὰ λάθη καὶ μοῦ ἔδινε κανόνες νὰ τ' ἀποφεύγω. Ἦμαστε τρεῖς στὴν τάξη αὐτῇ, οἱ δυὸ ὅμως συμμαθητᾶδες μου ἀναγκάσθησαν νὰ παραιτηθοῦν ἀπ' αὐτὲς τίς ἐξάσκησες γιὰ τίς ὁποῖες δὲν αἰσθανόντανε οὔτε δυνάμεις οὔτε δρεξη»⁽²³²⁾. Ὁ Μαρκοῤῥᾶς, ὁ ποιητὴς τοῦ «Ὁρκου», γράφει τὰ ἐξῆς στὸ αὐτοβιογραφικὸ του σημείωμα πρὸς τὸν Δὲ Βιάζη: «Ὅταν σοῦ εἶπω ὅτι ἐγεννήθηκα στὸ 1826 στὴν Κεφαλονιά,

δπου ὁ πατέρας μου ἔμενε ὡς Εἰσαγγελεὺς ἐπτάμισυ χρόνια, ὅτι ἐμπήκα στὸ κερκυραϊκὸ Γυμνάσιο ποὺ ἦταν διευθυντὴς πρῶτα ὁ Ὀριόλης καὶ κατόπι ὁ Κάλβος, ὅτι στὰ 1849 ἐπήγα μὲ τὸν ἀδελφὸ μου Σπύρο στὴν Ἰταλία γιὰ νὰ σπουδάσω νομικά..... εἶναι ὅσα μπορῶ νὰ γράψω γιὰ τὸ ἀτομὸ μου»⁽²²⁵⁾.

Ὁ Κάλβος ἀπ' τὴν ἡμέρα ποὺ ἔφθασε στὴν Κέρκυρα, ἀρχισε νὰ μελετᾷ καὶ νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ κατάστασι τῆς Ἐπτανήσου, μὲ τὰ διάφορα σχολεῖα τῆς, μὲ τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς μαθητὲς, μὲ τὰ διδασκόμενα μᾶθηματά, μὲ τὴν πνευματικὴ γενικὰ ἐξέλιξι τῆς Ἐπτανήσου, καὶ ἰδιαιτέρα μὲ τὸ Πανεπιστήμιό τῆς, στὸ ὁποῖο ἀπὸ μικρὸς εἶχε βλέψεις. Ἀποτέλεσμα τῆς μελέτης του αὐτῆς εἶναι μιὰ μακριὰ ἀνταπόκρισι, ποὺ ἔστειλε λίγους μῆνες μετὰ τὸν ἐρχομὸ του στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἐκθέτει τὰ συμπεράσματά του καὶ ἐκθειάζει τὴ δράσι τοῦ Γυίλφορδ γιὰ τὴν πνευματικὴ πρόδοσι τῶν Ἰονίων νήσων. Ἡ ἀνταπόκρισι αὐτῆ, καθὼς εἶδαμε, δημοσιεύθηκε στὸ γαλλικὸ περιοδικὸ «Revue Encyclopédique», μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Κάλβος βρισκόταν σὲ στενὴ ἐπαφή⁽²²⁶⁾.

Ἀπ' τὴν ἀνταπόκρισι αὐτῆ ἀποδεικνύεται πόση ἐκτίμησι ἔτρεφε ὁ Κάλβος πρὸς τὸν κόμη Γυίλφορδ, ποὺ εἶχε ἐπίσης δεῖξει μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ποιητὴ τῶν Ὁδῶν καὶ προσπάθησε νὰ τὸν διορίσῃ καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιο. Πράγματι, καθὼς μᾶς πληροφοροῦν οἱ βιογράφοι, «ἐπειδὴ ὁ Κάλβος ἐγνώριζε τὴν ἰταλικὴν φιλολογοῖαν ὡς τὴν πατρίαν αὐτοῦ, ὁ κόμης Γυίλφορδ τὸν ἐπρότεινε εἰς τὴν Γερουσίαν ὡς καθηγητὴν τῆς ρηθείσης φιλολογοῖας καὶ γλώσσης, πλὴν ὁ μέγας Ἀρμοστὴς Ἄδαμ δὲν ἐπεκύρωσε τὴν πρότασιν τοῦ ἀρχοντος τῆς Ἀκαδημίας⁽²²⁷⁾.

Δὲν ξέρομε γιὰ ποιὸ λόγο ὁ Ἄδαμ ἀρνήθηκε τὸ διορισμὸ τοῦ Κάλβου. Πάντως διασώθηκε ἕνα ἀνέκδοτο, ποὺ ἂν εἶναι ἀληθινόν, κι ἂν ἀφορᾷ τὸν Ἄδαμ, μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ κάποια λύσι τοῦ προβλήματος. Μᾶς διηγεῖται πρᾶγματι ὁ Παλαμᾶς τὰ ἑξῆς: «Συνδέσας ἐν Κερκύρα σχέσεις μετὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἀρμοστοῦ, μετέβαινε συχνὰ πρὸς ἐπίσκεψίν του. Ἄλλ' ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον δυσαρεστηθεὶς ἐναντίον τοῦ ἀρμοστοῦ, ἔπαυσε φοιτῶν εἰς τὸ παλάτιόν του, καί, τὸ περιεργότερον, ἀπεδίωξε τὸν υἱὸν τοῦ ἀρμοστοῦ, μεταβάντα μὲ τῶν ἡμερῶν εἰς τὴν οἰκίαν του, διατάξας τὸν ὑπρέτην του μεγαλοφώνως, ὥστε νὰ ἀκουσθῇ ὑπὸ τοῦ ἐπισκέπτου, νὰ τῷ εἶπῃ ὅτι «δὲν εἶναι στὸ σπίτι!»⁽²²⁸⁾.

Γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Γυίλφορδ γιὰ τὸν Κάλβο ἔχομε μαρτυρία κι ἀπὸ ἕνα γράμμα του πρὸς τὸν Ἄνδρέα Παπαδόπουλον - Βρετόν, τότε βιβλιοθηκᾶριο τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, ὅπου τὸν παρακαλεῖ νὰ εὐκολύνῃ μὲ κάθε τρόπο τὸν ποιητὴ μας. Νὰ τί γράφει ὁ Γυίλφορδ: «Κερκύρα τῆ 18 Ἰουνίου 1827.

— Κοσμιώτατε Κύριε — Σᾶς παρακαλῶ νὰ δώσῃτε τὴν ἀδειαν εἰς τὸν Κοσμιώτατον Δόκτ. Ἄνδρέαν Κάλβον νὰ μεταχειρισθῇ ὁποιοδήποτε βιβλίον ὅπου θέλει τὸν χρειασθῇ, ἐπειδὴ μέλλει νὰ ἐνασχοληθῇ εἰς ἔργα ὠφέλιμα διὰ τὴν Ἀκαδημίαν, φυλάττων ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς αὐτοὺς κανόνας καθὼς καὶ οἱ ἐλλογιμώτατοι Διδάσκαλοι. Μένω μὲ ὄλον τὸ σέβας — τῆς Ὑμετέρας Κοσμιότητος ταπεινότατος δοῦλος — Κόμης Γυίλφορδ»⁽²²⁹⁾.

Στὸ μεταξὺ ὁ Κάλβος πολὺ γρήγορα κατῶρθωσε νὰ ἐπιβληθῇ καὶ στὴν Κέρκυρα ὡς γλωσσομαθῆς καὶ ἐγκυκλοπαιδικός, ἐκτός δὲ ἀπ' τὶς ἄλλες μελέτες κι ἀσχολίες του, ὁ ποιητὴς μας ἐσυνέχισε καὶ τὸ μεταφραστικὸ του ἔργο. Στὰ 1827 ἕνας διακεκριμένος ἐπιστήμων τῆς Κερκύρας, ὁ καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν Ἰωάννης Καρανδηνός δημοσίευσε μελέτη μὲ τὸν ἑξῆς τίτλο: «Ἐρευνα περὶ τῆς φύσεως τοῦ διαφορικοῦ ὑπολογισμοῦ, παρὰ τοῦ δρος Ἰωάννου Καρανδηνοῦ Κεφαλλήνου, ἐφόρου τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, δεκάνου τῆς σχολῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ διδάκτορος τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ ὑπολογισμοῦ, Κερκύρα, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Διοικήσεως 1827». Τῆ μελέτη συνοδεύει καὶ γαλλικὴ μετάφρασι μὲ τὸν τίτλο: «Recherches sur la nature du calcul différentiel par M. le Dr. J. Carandino de Céphalonie, éphore de l'Université Ionienne, doyen de la Faculté de Philosophie et professeur de mathématiques. Traduction du grec moderne par A. K. Corcyre de l'imprimerie du gouvernement MDCCCXXVII». Ἡ μετάφρασι αὐτῆ, ἐνὸς τόσο εἰδικοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου, μᾶς πείθει ὅτι ὁ Κάλβος δὲ γνώριζε ἀπλῶς τὴ γαλλικὴ γλώσσα — ὅπως τὴν ἐποχὴ ποὺ εἶχε πάει στὸ Φώσκολο — ἀλλ' ἀντιθέτως τὴν κατεῖχε βαθιὰ καὶ εὐρύτατα⁽²³⁰⁾.

Ὡς χαρακτήρας ὁ Κάλβος ἔμεινε πάντα ὁ εὐθύς καὶ εὐθικτός, ποὺ δὲν ἤξερε νὰ συγχωρῇ εὐκόλες ἐπιστημονικὲς ἐπιπολαιότητες, οὔτε νὰ ἀνέχεται ἀνακρίβειες ἢ σφάλματα. Στὴν ἀδιαλλαξία του αὐτῆ ὀφείλεται κ' ἕνα ἐπιστημονικὸ ἐπεισόδιο, ποὺ εἶχε μεγάλη ἀπήχησι στοὺς πνευματικοὺς κύκλους τῆς Κερκύρας.

Κάποιος ἄγνωστος ἐπιστολογράφος ρώτησε τὸν καθηγητὴ τῆς Ἀνατομίας, Γενικῆς Παθολογοῖας καὶ Φυσιολογοῖας στὸ Πανεπιστήμιο Γεώργιον Θερειανόν, ποὺ εἶχε φήμη σοφοῦ ἀνθρώπου, τί ἐννοοῦμε μὲ τοὺς δρους *μεγαλοφυῖα* καὶ *πνεῦμα*. Ὁ Θερειανός, σὲ μιὰ ἐκτεταμένη ἀπάντησί του, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν «Ἐφημερίδα τοῦ Ἠνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων» (ἀριθ. 534 τῆς 10/22 Μαΐου 1828) ὑποστήριξε ὅτι ἡ *μεγαλοφυῖα* συνίσταται στὸν ἀνώτερο βαθμὸ τῆς ἀκρίβειας ποὺ μπορεῖ νὰ φθάσῃ ἡ κρίσι⁽²³¹⁾.

Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ — γραμμηνὴ ἰταλικά — ἐσκανδάλισε τὸν Κάλβο, ποὺ ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ ἀπ' τὶς στήλες τῆς ἴδιας ἐφημε-

ρίδος, ἀνασκευάζοντας σέ τόνο εἰρωνικό καί σαρκαστικό τίς ἰδέες τοῦ Ῥερειανοῦ: «Ἀνέγνωσα — γράφει — εἰς τὴν Ἰλιάδα τὸν μόνολογον ἑνὸς ἵππου τοῦ Ἀχιλλέως καὶ εἰς τὸν Ὀρλάνδον Φουριόζο παρετήρησα τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο λάκτισμα, μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Παλλαδῖνος κάμνει ἕναν θνον νὰ διασχίζη ἕνα μίλιον εἰς τὸν ἀέρα, καὶ σὰς ἐξομολογοῦμαι ὅτι μὲ ὄλην αὐτὴν τὴν ἀκρίβειαν τῆς κρίσεως ἐνόμιζον μὲ τὸν ὄχλον ὅτι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἀριστοῦς εἶναι μεγαλοφυεῖαι. Ἄλλ' ὅταν, ἰατρὲ μου, μοῦ ἐπιβεβαιούτε ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα συνίσταται εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τῆς ἀκρίβειας, πρὸς ἣν φθάνει ἡ κρίσις, ὄχι μόνον σκέπτομαι νὰ μὴ ἐκτιμῶ πλέον τοὺς δύο τούτους ποιητάς, ἀλλ' ὀδηγούμενος ὑπὸ τῆς ἱστορίας νὰ λυποῦμαι τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον, ὅστις ἐμέθυε τὸν Καίσαρα, ὅστις ἐντρέπετο ὅτι δὲν εἶχε κόμην, τὸν μέγαν Κάρολον, ὅστις ἔκαίε τοὺς μάγους, τὸν Ναπολέοντα, ὅστις ἐδιδάσκετο ἀπὸ τὸν ἠθοποιὸν Τάλμαν πῶς θὰ φορῇ βασιλικῶς τὸν μανδύαν μου... Λέγετε ὅτι οἱ ποιητὲς εἶναι τρελλοί! Συλλυποῦμαι καὶ ἐγὼ τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, ἅτινα ἔλαβον μεγάλους ποιητάς καὶ καυχῶνται διὰ τοῦτο. Ἀπαιτεῖται θγιῆς νοῦς διὰ νὰ γραφῇ ἐπιστολὴ ὡς ἡ ἰδικὴ σας, ὅτι πρέπει νὰ εἶναι τις τρελλὸς νὰ γράφῃ τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, Σαίκτη, Ρακίνα, Σύλλερ, Ἀλφιέρη...». Καὶ καταλήγει: «Εἶμαι θαυμαστής τῆς μεγαλοφυΐας σας» (242).

Ὁ σαρκαστικὸς καὶ καυστικὸς τόνος τῆς κριτικῆς τοῦ Κάλβου ἐναντίον ἑνὸς ἐπιστήμονος μεγάλης περιωπῆς, ποὺ εἶχε στὴν Κέρκυρα ἐκτίμησι ὄχι κοινῆ, ἀναστάτωσε τοὺς λογίους κύκλους τῆς Ἑπτανήσου, καὶ πολλοὶ ἐπροθυμοποιήθηκαν νὰ ὑπερασπισθοῦν τὸν Ῥερειανό, ἔστω κι ἂν δὲν συμφωνοῦσαν ἐντελῶς μὲ τίς ἰδέες του. Στὴν «Ἐπίσημον Ἐφημερίδα» δημοσιεύθηκαν διάφορα σχετικὰ ἄρθρα ὅπως τῶν Α. Πετσάλη, Ἐ. Ρίτκη, Δ. Σιγοῦρο κ.ἀ., ποὺ κατακρίνουν τὸν Κάλβο γιὰ τὸν τόνο τῆς ἀπαντήσεώς του καὶ γιὰ τὸ κάπως τραχύ του ὕφος, καὶ ἡ συζήτησι ἐξακολούθησε ἀρκετὸν καιρὸ (243).

••

§ 21. — Ὅταν ἀλλάξε ὁ ἀρμοστής Ἄδαμ, ἡ Ἑπτανησιακὴ Κυβέρνησι θέλησε νὰ χρησιμοποίησιν τὸν παράξενον καὶ ἰδιότυπον αὐτὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ σοφὸ καὶ ἐγκυκλοπαιδικὸ ἐπιστήμονα καὶ τὸν διώρισε τότε συντάκτη στὴν «Ἐπίσημον Ἐφημερίδα» τοῦ Ἰονίου Κράτους. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἐργασία αὐτὴ κούραζε τὴν δρασί του κ' ἔτσι ἀναγκάσθηκε νὰ παραιτηθῇ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴ δημοσιογραφία (244). Ἀντιθέτως, ὄλη αὐτὴ τὴν περίοδο, τόσο στὴν «Ἐπίσημον Ἐφημερίδα», ὅσο καὶ σ' ἄλλα φύλλα, ὁ Κάλβος δημοσίευε τακτικὰ ἄρθρα καὶ μελέτες. Δυστυχῶς, κατὰ τὴν τότε συνήθειαν, τὰ περισσότερα εἶναι ἀνυπό-

γραφα (245) κ' ἔτσι μᾶς εἶναι δύσκολον νὰ τὰ συγκεντρώσουμε ὅλα μὲ βεβαιότητα καὶ ἀκρίβειαν.

Ἐκκολούθως — κατὰ τὸν Χιώτη — πολλὰκις ἡ Ἰόνιος Κυβέρνησις προσεκάλεσε τὸν Κάλβο νὰ γίνῃ καθηγητὴς τῆς ἰταλικῆς καὶ ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ κενοδόξου καὶ εὐερεθίστου αὐτοῦ χαρακτηρὸς οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ δεχθῇ (246).

Τέλος, μετὰ διάφορες περιπέτειες, διωρίσθηκε, στὰ 1840, καθηγητὴς τῆς Θεωρητικῆς Φιλοσοφίας στὸ Ἰόνιον Πανεπιστήμιον. Ἄλλὰ γιὰ τὴν ἐπίσημη γενικὰ διδακτικὴ του δρᾶσι στὴν Κέρκυρα δὲν ἔχομε ἀκριβεῖς πληροφορίες· ἀντίθετα, ὅλες οἱ σχετικὲς εἰδήσεις εἶναι συγκεχυμέναι, ἀκαθόριστοι, ἀλληλοσυγκρουόμεναι, ὥστε νὰ μὴν μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ ξεχωρίσουμε, τί, ποῦ καὶ πότε διδάξε ὁ ποιητὴς μας. Μόνον μίαν ἐπισταμένην ἔρευνα στὴν Κέρκυρα θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς λύσῃ ὅλα τὰ προβλήματα, κ' ἴσως ἔφερνε στὸ φῶς καὶ τὴν ὕλη τῶν μαθημάτων του (247). Φαίνεται πάντως ὅτι διδάσκει στὸ Πανεπιστήμιον φιλοσοφία καὶ στὸ Γυμνάσιον ἰταλικὴ φιλολογία.

Στὴν Κέρκυρα, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα *Λύκειον* — ὅπως ὀπῆρχε σὲ κάθε νησί τῆς Ἑπτανήσου — λειτουργοῦσε καὶ ἕνα *Γυμνάσιον* καί, τέλος, ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία ἢ Πανεπιστήμιον, ποὺ εἶχε τέσσερες σχολές, δηλ. τὴ θεολογικὴν, τὴ φιλοσοφικὴν καὶ φιλολογικὴν, τὴ νομικὴν καὶ τὴν ἰατροφαρμακευτικὴν (248). Ὑπῆρχαν κι ἄλλα σχολεῖα, δηλ. τῶν καλῶν τεχνῶν, τὸ ἱεροσπουδαστήριον κλπ. (249). Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ Γυμνάσιον καὶ στὸ Λύκειον ἦταν ὅτι τὸ πρῶτον ἔθεωρεῖτο ἀνώτερον γιὰτί, καθὼς ὠριζε κι ὁ νόμος: «Ἡ ἐν τῷ Γυμνασίῳ Κερκύρας γενομένη ἐκπαίδευσις περιλαμβάνει καὶ τὰ εἰς τὰ Λύκεια τῶν μεγάλων νήσων ὑπαγόμενα μαθήματα καὶ ἐπιπρόσθετα τὴν ἰχνογραφίαν, τὰ ὑψηλὰ μαθηματικά καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν» (250). Γι' αὐτὸ καὶ πολλοὶ καθηγητὲς καὶ μάλιστα ὁ γυμνασιάρχης (251) ἐδίδασκαν ταυτοχρόνως καὶ στὴν Ἀκαδημίαν καὶ στὸ Γυμνάσιον. Ἐτσι συνέβη μὲ τὸν Ὀριόλη, γυμνασιάρχην καὶ καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, ἔτσι καὶ μὲ τὸν Κάλβο, ποὺ διωρίσθηκε πρῶτον στὸ Πανεπιστήμιον, (ὅπου διδάσκει φιλοσοφία), καὶ ἔπειτα στὸ Γυμνάσιον (ὅπου διδάσκει ἰταλικὴ φιλολογία).

Ὁ διορισμὸς του ἔγινε μὲ πολλὰς δυσκολίας, γιὰτί ἂν καὶ ὁ Κάλβος εἶχε φήμην ἐγκυκλοπαιδικῆν καὶ σοφοῦ δασκάλου, ὅμως εἶχε καὶ πολλοὺς ἐχθροὺς, ἐξ αἰτίας τοῦ αὐστηροῦ χαρακτηρὸς του ἢ καὶ ἀπὸ φθόνου. Οἱ φίλοι ἀντίθετα χαιρέτησαν μὲ χαρὰ καὶ ἱκανοποίησιν τὸ διορισμὸν του στὸ Πανεπιστήμιον καὶ μάλιστα δυὸ ἀπ' αὐτοὺς τοῦ ἀφιέρωσαν, μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν, δυὸ ποιήματά τους, ποὺ δημοσιεύθηκαν στὴν «Ἐπίσημον Ἐφημερίδα τῶν Ἠνωμένων Κρατῶν τῶν Ἰονίων Νήσων», ὅπου ἐκτὸς ἀπ' τοὺς

ἐπαίνους, πού τοῦ κάνουν, ἐκφράζουν καί τὴν εὐχαρίστησί τους, γιατί ὁ Κάλβος κατάρθωσε νὰ κρατήσῃ ψηλά τὸ μέτωπο «στὰ φαρμακερὰ βέλη τοῦ Φθόνου· ἀλλὰ οὐ τόσο στὴ δύναμι ὑπερέχεις αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο, ὥστε μάταια ἐκεῖνος ἔφρυαζε ἀπὸ τὸ ἀμάρτημά του» (253).

Στις 24 Ἰανουαρίου 1841, ὁ Κάλβος διαδέχθηκε τὸ Φραγκίσκο Ὀριόλη στὴ θέσι διευθυντοῦ τοῦ Ἴονίου Γυμνασίου (253), ἀλλὰ καί στὴ θέσι αὐτῆ, ὅπως καί στὸ Πανεπιστήμιο, δὲν ἔμεινε πολὺν καιρὸ. Ὑστερα ἀπὸ νέα ἐπεισόδια, ὁ πάντα εὐθικτος ποιητὴς μας ἔδωσε τὴν παραίτησί του ἀπ' τὴ θέσι τοῦ διευθυντοῦ τοῦ γυμνασίου καί, φαίνεται, κι ἀπ' τὸ Πανεπιστήμιο, στις 28 Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου (254).

Αἰτία τοῦ νέου ἐπεισοδίου στάθηκε ἡ ἀντιζηλία μεταξὺ Κάλβου καί Ὀριόλη. Ἦταν φυσικό οἱ σπουδαστές νὰ μὴ εἶναι ἐνθουσιασμένοι ἀπ' τὸν ἰδιόρρυθμο τύπο τοῦ πουργιανῶ καὶ αὐστηροῦ φιλοσόφου καὶ γι' αὐτὸ τὰχθηκαν μὲ τὸ μέρος τοῦ Ὀριόλη. Γιὰ νὰ πειράξουν τὸν Κάλβο, χειροκροτοῦσαν τὸν ἀντιζηλό του. Μιά μέρα ὁ ποιητὴς μας, παίρνοντας τὶς ἐπιδεικτικὲς πρὸς τὸν ἀντίπαλό του ἐκδηλώσεις τῶν σπουδαστῶν ὡς δική του ἀποδοκιμασία καὶ προσβολή, χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸ, ὑπέβαλε τὴν παραίτησί του κ' ἔφυγε ἀπ' τὴ θέσι του. Γιὰ ἓνα ἀπλό πείσμα, προτίμησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἔδρα του. Δὲ γνώριζε συμβιβασμοὺς καὶ δὲν ἀνεχόταν νὰ τὸν θίγουν. Πραγματικὸς κολοσσὸς εὐθύτητος καὶ πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας, δὲν γνώριζε συγκαταβάσεις. Ὁ Ὀριόλης ξαναγύρισε τότε στὴ θέσι του καὶ τύπωσε μάλιστα κ' ἓνα μικρὸ βιβλιαράκι σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, ὅπου μιλάει γιὰ τὴ δρᾶσι γενικά καὶ τὴ λειτουργία τοῦ Γυμνασίου (255).

Ὑστερα ἀπ' τὶς νέες αὐτὲς περιπέτειες, ὁ Κάλβος, θλιμμένος καὶ ψυχικὰ κουρασμένος, ἀλλὰ πάντα ἀλύγιστος καὶ ἄκαμπτος, ξαναγυρίζει στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ. Ξαναρχίζει τὰ ἰδιωτικά του μαθήματα, στὰ ὁποῖα εὗρισκε μεγαλύτερη ἀνακούφισι, γιατί ἦταν ἐλεύθερος νὰ τὰ κανονίξῃ ὅπως ἤθελε, καὶ συνεχίζει καὶ τὴ δημοσιογραφία. Πάντα ὁμως ξεμακραίνοντας περισσότερο ἀπὸ τὸ περιβάλλον, πού δὲν ἤξερε ἢ δὲν ἤθελε νὰ τὸν νιώσῃ καὶ νὰ τὸν συμπαθήσῃ (256). Ζῆ ἀποτραβηγμένος ἀπὸ μιὰ κοινωνία πού δὲν ὑπέφερε τὸν ἀγέρωχο καὶ ἰδιότροπο χαρακτήρα του, πού δὲν κατάρθωσε νὰ καταλάβῃ τὶς μεγάλες του ἀρετὲς καὶ τὴν πλατεία του μόρφωσι (257). Μιά τραγωδία ἐσωτερικὴ συντελεῖται σιγά-σιγά στὴ μεγάλη καὶ ὑπέροχη ψυχὴ τοῦ ποιητοῦ μας. Ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ στὴν Πατρίδα του, τὴν ἑλληνικὴ Πατρίδα, πού τόσο ἀγνά καὶ βαθιά εἶχε πάντα ἀγαπήσει, πού τῆς εἶχε ὑψώσει τὸν πολυτιμότερο βωμό κι ἀπάνω σ' αὐτὸν εἶχε προσφέρει ὅλο του τὸ εἶναι, ὑπάρχει κάτι πού τοὺς χωρίζει. Ὅχι

μὲ τὴν Ἰδέα τῆς Πατρίδος, ὄχι μὲ τὴν Ἑλλάδα—πού μένει πάντα ἱερὴ καὶ ἀμόλυπτη στὴν καρδιά του—, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους τῆς, μὲ τὰ ἔθιμά τους, μὲ τοὺς ἐγωϊσμούς τους. Δὲν ὑπάρχει συνεννόησι μ' αὐτούς· καὶ φυσικὰ πονάει κ' ὑποφέρει. Νιώθει τὸν ἑαυτὸ του μόνο, βλέπει ὅτι οἱ περισσότεροι παραγνώρισαν τὶς ἀρετὲς του, ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ περιβάλλον δὲν ἦταν πολὺ φιλικό. Ὅλα του τὰ σχέδια, ὅλες του οἱ ἐπιθυμίαι, ὅλα του τὰ προγράμματα, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο γνώρισαν τὴν ἀποτυχία καὶ τέλος ναυάγησαν. Ἡ ἀτυχία, ἡ καταδίκη τῆς σκληρῆς μοίρας τὸν παρακολουθοῦσε ἀνηλεῶς.

•••

§ 29.— Σ' αὐτὸ τὸ μεταξύ, ὅσο κι ἂν ζοῦσε μονάχος ὁ Κάλβος, δὲν πρέπει νὰ νομίσουμε πὼς δὲν ἀνακατευόταν καθόλου στὰ διάφορα κοινωνικὰ ζητήματα. Στὰ εἰκοσιπέντε χρόνια πού ἔμεινε στὴν Κέρκυρα, ἐκτὸς ἀπ' τὴν καθαρὰ ἐπιστημονικὴ του δρᾶσι, ὁ ποιητὴς μας πῆρε μέρος σὲ διάφορες πρωτοβουλίες, προσπαθώντας νὰ φανῇ χρήσιμος στοὺς συμπατριῶτες του. Ἐτσι τὸν βρῖσκομε συνδιευθυντὴ στὴν «Ἐταιρία μετὰξης Κερκύρας». Τὸ κάπως παράδοξο αὐτὸ πρᾶγμα τὸ μαθαίνομε ἀπ' τὴν «Ἐφημερίδα τοῦ Ἠνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων» τοῦ 1847 (258), ὅπου δημοσιεύεται μιὰ ἐγκύκλιος τῆς Διοικήσεως Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐταιρείας πρὸς ὅλα τὰ μέλη γιὰ τὴν πρόοδο τῆς σπηροτροφίας στὴν Κέρκυρα. Ἡ ἐγκύκλιος ἔχει ἡμερομηνία 24 Ἰουνίου 1847 καὶ τὴν ὑπογράφουν οἱ τέσσερες διευθυντὲς τῆς Ἐταιρείας, κόμης Δημήτριος Λάνδος, Γ. Πετριτσόπουλος, Α. Κρόλλος καὶ Α. Κάλβος (259). Μιά ἔρευνα στὰ ἀρχεῖα τῆς Κερκύρας θά ἔφερνε ἴσως στὸ φῶς καὶ ἄλλες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ἀπασχόλησι αὐτῆ τοῦ ποιητοῦ μας.

Τὸν Κάλβο τὸν βρῖσκομε πάντα πρόθυμο νὰ συνεισφέρῃ τὸν ὀβολό του γιὰ κάθε φιλανθρωπικὸ σκοπὸ. Τὸν συναντᾶμε π. χ. στὸν «Κατάλογο τῶν αὐτοπροαιρέτων συνεισφορῶν πρὸς περίθαλψιν τῶν ἐνδεῶν τῆς Νήσου Ζακύνθου, τῶν παθόντων ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ αὐτόθι ἐπισκύψαντος τὴν 30 τοῦ ἀπελθόντος Ὀκτωβρίου γενομένην κατὰ συνέπειαν τῆς Δηλοποιήσεως τῆς Ἐκλαμπροτάτης Βουλῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν τῆς 6 τοῦ τρέχοντος μηνός», πού δημοσιεύθηκε στὴν «Ἐφημερίδα Ἠνωμένων Κρατῶν τῶν Ἰονίων Νήσων» τοῦ 1841 (260). Ἀπὸ τὸν κατάλογο αὐτὸν πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Κάλβος—πού Ἰταλικά γράφεται Α. Calbo—ἐπρόσφερε δίστηλα 3.

Ὁ Κάλβος ἦταν τακτικὸς συνδρομητὴς καὶ στὴν «Ἐταιρεία ὑπὲρ ἐνδεῶν Κερκύρας», στὴν ὁποία ἐπρόσφερε κάθε χρόνο τὸν ὀβολό του γιὰ ἀνακούφισι τῶν πτωχῶν

τοῦ νησιοῦ. Ἐτσι ἀναφέρεται σέ διάφορα τεύχη τῆς «Ἐφημερίδος Ἠνωμένων Κρατῶν τῶν Ἰονίων Νήσων» καί ἰδιαίτερα στά ἐξῆς φύλλα: ἀριθ. 627 τῆς 19/31 Δεκεμβρίου 1842 (σελ. 9), ὅπου ἀναγράφεται Δ.ρ Κάλβος μέ συνεισφορά 8 σελλήνια, στόν ἀριθ. 2 τῆς 30 Δεκεμβρίου/11 Ἰανουαρίου 1845 (σελ. 13), ὅπου ἀναγράφεται ἀπλῶς Κύριος Κάλβος (καί Ἰταλικά Signor Calvo) μέ συνεισφορά 4 σελλήνια, 4 δηνάρια, στόν ἀριθ. 54 τῆς 29 Δεκεμβρίου/10 Ἰανουαρίου 1846 (σελ. 11-12), ὅπου ἀναγράφεται Δ. Κάλβος (καί Ἰταλικά Dr Kalvo), μέ συνεισφορά 4 σελλήνια, 4 δηνάρια⁽²⁰¹⁾. Ἀπ' τοὺς παραπάνω καταλόγους συνεισφορῶν συνάγεται ὅτι ὑπῆρχε κάποια ἀβεβαιότης στή γραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ Κάλβου μέ λατινικούς χαρακτήρες κι ὅτι ἐνῶ μερικοὶ ἔγραφαν Calvo, ἄλλοι ἔγραφαν Kalvo⁽²⁰²⁾.

Ὁ ποιητής μας εἶχε ἀποκτήσει στήν Κέρκυρα φήμη καί γιὰ τὴ μόρφωσί του, ἀλλὰ καί γιὰ τὸ δίκαιο χαρακτήρα του, ἡ δὲ γνώμη του εἶχε πάντα μεγάλη βαρύτητα. Ἐκτός ἀπ' τίς ἄλλες μαρτυρίες, τὸ δείχνει καί τὸ γεγονός ὅτι κατέφευγαν σ' αὐτὸν διάφοροι, ὀνομαζόντάς τον διαιτητὴ σέ ὑποθέσεις τους. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μᾶς ἀναφέρεται σ' ἓνα ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου πρὸς τὸν Ἀσώπιο, πού τὸ δημοσιεύουμε παρακάτω⁽²⁰³⁾:

«Κέρκυρα τῆ 27 Φεβρουαρίου 1837

» Κε Ἰπεῦ Ἀσώπιε

» Πρὸ τριῶν ἐτῶν ἔγραψα πρὸς τὸν Κον Πετρίδη νά μέ τυπώσῃ τέσσαρας τραγωδίας μου. Ἀλλάξα τότε μ' αὐτὸν διάφορα γράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνέχονται αἱ *συμφωνίαι* μας⁽²⁰⁴⁾ τοῦ τυπώματος. Τελευταῖον μέ τὰς ἐτύπωσεν εἰς ἓν σῶμα, καί μ' ἔδωσεν ὀλιγώτερα σῶματα τῶν συμφωνηθέντων. Τὸν ἐχρέωσα τὸν λογαριασμόν μας καί κατ' αὐτὸν τὸν ἔστειλα τὰ χρήματα τῆς πληρωμῆς, ἀλλ' αὐτὸς δὲν τὰ ἐδέχθη καί μέ ζητεῖ περισσότερο. Ἐπειδὴ ἐσυμφωνήσαμεν νά βάλωμεν κριτὰς νά μᾶς κρίνωσι τὴν μικρὰν ταύτην ὑπόθεσιν, αὐτὸς μὲν ἔκλεξε τὸν Δ.ρα Κάλβον, ἐγὼ δὲ ἐκλέγω τὴν εὐγενεῖάν σας, καί παρακαλῶ δεχθῆτε τὸ βᾶρος τοῦτο. Καί λοιπὸν σᾶς διορίζω νά λάβητε ἀνά χεῖρας τὰ ἀμοιβαῖα μας γράμματα, ὅπου θέλετε εὐρεῖν τὰς συμφωνίας μας, καί κατ' αὐτὰ νά κρίνητε, χρεώνοντες τὸν λογαριασμόν μας διὰ νά γνωρισθῇ τί τὸν χρεωστῶ καί διὰ νά τελειώσῃ μίαν φορὰν αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις.

«Μένω δὲ μ' ὄλον τὸ σέβας

Εὐλαβῆς φίλος

Ἰωάννης Ζαμπέλιος».

Δυστυχῶς δὲν ἔχομε ἄλλες εἰδήσεις γιὰ τὸ διακανονισμὸ τῆς ὑποθέσεως Ζαμπελίου — ἡ ὁποία ἐξ ἄλλου δὲν παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον — οὔτε καί γιὰ τὴ σχετικὴ δρᾶ-

σι τοῦ Κάλβου, πού μετὰ μερικά χρόνια τὸν ξαναβρίσκομε διαιτητὴ στήν Ἀγγλία σέ μίαν ὑπόθεσι μέ καθαρά πιά ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα.

Στὰ 1845 ὁ Α. Καπίνης ἄρχισε νά δημοσιεύῃ στήν Κέρκυρα τὸ περιοδικὸ «Giornale di Legislazione, Giurisprudenza, Letteratura, Scienze e varietà di utili conoscenze» καί κάλεσε τὸν Κάλβο γιὰ συνεργάτη. Ἀκριβῶς στὸ περιοδικὸ αὐτὸ ὁ ποιητής μας δημοσίευσε κ' ἓνα ἀνέκδοτο ἀπόσπασμα ἀπ' τίς περίφημες «Χάριτες» τοῦ Φώσκολου, πού εἶχε περισώσει στὰ χαρτιά του καί πού ἦταν ἄγνωστο ὡς τότε. Ὁ Κάλβος εἰδείχνε ἔτσι ὅτι στήν καρδιά του δὲν κρατοῦσε καμμιά μνησικακία πρὸς τὸν παλιὸ του δάσκαλο καί φίλο, πού τόσο σκληρὸς στάθηκε στοὺς χαρακτηρισμοὺς καί τίς κατακρίσεις ἐναντίον τοῦ ποιητοῦ μας⁽²⁰⁵⁾.

••

§ 23. — Ὁ Κάλβος πῆρε ἐνεργὸ μέρος καί στήν πολιτικὴ κίνησι τῆς Ἑπτανήσου, καί δὲν ἦταν δυνατό νά γίνῃ διαφορετικὰ. Ὅσο κι ἂν τὰ γεγονότα καί ἡ μικροπολιτικὴ τῶν συμπατριωτῶν του τὸν εἶχαν ἀπογοητεύσει καί πικράνει, ὅμως ἡ φιλοπατρία του, ὁ θέρμος γιὰ τὴν ἐλευθερία ἐνθουσιασμός του, ὁ θαρραλέος καί ἀδέκαστος χαρακτήρας του καί τὸ ὑψηλὸ φρόνημά του δὲν ἦταν δυνατό νά μὴ συγκινηθοῦν οὔτε νά μένουν ἀμέτοχα στὰ μεγάλα γεγονότα πού διαδραματίζονταν γύρω τ.υ. στὰ Ἑπτάνησα.

Στὴν ἀρχή, μᾶς πληροφοροῦν οἱ βιογράφοι του, ὁ Κάλβος τάχθηκε μέ τὸ κόμμα τῶν Κυβερνητικῶν. Ἀλλὰ φιλελεύθερη καί ἀνεξάρτητη φύσι, καθὼς ἦταν, γρήγορα πῆγε μέ τὸ μέρος τῶν μεταρρυθμιστῶν, στοὺς ὁποῖους συγκαταλέγονταν οἱ σπουδαιότεροι ἄνδρες τῆς Ἑπτανήσου⁽²⁰⁶⁾.

Καθὼς εἶναι γνωστό, τὸ Ἑπτανησιακὸ Σύνταγμα τοῦ 1817 ἦταν πολὺ αὐστηρὸ καί περιώριζε πολὺ τὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου. Ὁ Κάλβος ἀναμίχθηκε στίς προσπάθειες, πού εἶχαν ἀναλάβει διάφοροι, γιὰ τὴ μεταρρύθμισι τοῦ ἀνωτέρου Συντάγματος, καί ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν ἐπικράτησι τῆς Ἐλευθερίας, πού τόσο εἶχε ἐκθειάσει στίς ὠδές του. Ὁ Δὲ Βιάζης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ποιητής μας «καί ἐπὶ τοῦ ἀρμοστοῦ Οὐόρδου, ὅτε ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις οἱ μεταρρυθμισταὶ μετὰ τοῦ ἀρμοστοῦ περὶ νέων μεταρρυθμίσεων, ὁ Βράϊλας συνεκάλεσε καί τὸν Κάλβον μετὰ τοῦ Κουρῆ, Παδοβά, Ζαμπέλη καί Ἀρβανιτάκη καί ἀπεφασίσθη νά υποβάλουν τῷ Ἀρμοστῇ ὑπόμνημα ὑποδεικνύον τὰς νέας μεταρρυθμίσεις»⁽²⁰⁷⁾.

Περισσότερες πληροφορίες μᾶς δίνει σχετικὰ ὁ Π. Χιώτης⁽²⁰⁸⁾, πού ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀρμοστής Οὐαρδ, ἐχθρευόμενος τοὺς ριζοσπάστες καί θέλοντας νά προσελκύσῃ τοὺς μεταρρυθμιστὰς, ἀποφάσισε τὴ διάλυσι τῆς Θ'. Βουλῆς καί προετοιμάζει νά ἐκλεχθοῦν

βουλευτές μόνο μεταρρυθμιστές ἢ καταχθόνιοι. Ἔρχεται σὲ συνεννόησι μὲ τοὺς κορυφαίους μεταρρυθμιστές καὶ γιὰ νὰ τοὺς προσελκύσῃ περισσότερο τοὺς ὑπόσχεται μεταρρυθμίσεις καὶ ὑποχωρήσεις εἰς ὄφελος τῶν κατοίκων τῆς Ἑπτανήσου. Καὶ προσθέτει: «Ὁ Κουρῆς πρῶτος ἐλθὼν εἰς συνέντευξιν μὲ τὸν Ἀρμοστήν καὶ τὸν γενικὸν εἰσαγγελέα, εὐχαρίστως ἤκουε τὰ λεγόμενα. Ἐπιδιώκων δὲ θέσιν γερούσιαστοῦ εἰς μέλλουσαν διάλυσιν, ὑπέσχετο μὲν νὰ συνεργήσῃ εἰς κυβέρνησιν προάγουσαν τὰ καθυστερούμενα δικαιώματα τοῖς Ἴονίοις, καὶ τὴν πορείαν τῆς κυβερνήσεως πρὸς κατάπαιυσιν πάσης ταραχῆς, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ συμφωνήσῃ, ἐὰν μὴ ἐπροσκαλοῦντο οἱ λοιποὶ ὁμόφρονες κορυφαῖοι μεταρρυθμισταί. Ὁ Ἀρμοστής λοιπὸν συνεκάλεσε τὸν Κ. Βράυλαν, καὶ ἐκοινοποιεῖ αὐτῷ ὅσα καὶ πρὸς τὸν Κουρῆν. Ὁ κ. Βράυλας ἔλεγεν ὅτι ἀδύνατον νὰ ἐπανέλθῃ τακτικὴ πορεία, ἐὰν μὴ μεταρρυθμισθῶσιν ὅσα μέρη τοῦ συντάγματος ἀντίκεινται εἰς τὰς γενομένας μεταρρυθμίσεις, βέβαιος ὢν ὅτι ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης ὁ Ἀρμοστής θὰ συνεργήσῃ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Α. Μ. ὅπως ἐπισπευθῶσιν αἱ ἀναγκαζομένης μεταρρυθμίσεις. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀρμοστής εἶπε νὰ τῷ δειχθῶσιν τὰ μέρη τοῦ συντάγματος τὰ ἀναγκαζομένης μεταρρυθμίσεων, καὶ νὰ δοθῇ πᾶσα δικαιολόγησις αὐτῶν ἐγγράφως, ὅπως πρότερον συζητηθῶσιν μεταξύ Ἀρμοστοῦ καὶ τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ κόμματος, καὶ συμφωνηθῶσιν, ὅπως τὴν ὑποστηρίξῃ ἐν τῇ μελλούσῃ Βουλῇ, ὁ Βράυλας συνεκάλεσε τοὺς Κυρίους Κουρῆν, Ζαμπέλην, Παδοβάν, Ἀρβανιτάκη, **Κάλβον** καὶ διεκοίνωσεν εἰς αὐτοὺς τὸ ἀποβησόμενον τῆς συνδιαλέξεώς του. Οἱ συγκαλεσθέντες φίλοι ἀπεφάσισαν νὰ σχεδιασθῇ ὑπόμνημα, ὃ νὰ ὑποδεικνύῃ τὰς μεταρρυθμίσεις, δικαιολογῶν τὰς αἰτήσεις, καὶ νὰ καθυποβληθῇ εἰς τὴν Α. Ἐξοχότητα ὡς ἀπὸ κοινῆς παρουσιαζόμενον. Ἐπεφορτίσθη δὲ ὁ Βράυλας νὰ τὸ συντάξῃ κατὰ τὰς ἰδέας, αἵτινες ἐσυζητήθησαν καὶ παρεδέχθησαν εἰς τὴν πρώτην αὐτῶν σύσκεψιν. Εἰς τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐτοιμάσει ὁ Κ. Βράυλας, ὁ κύριος Ζαμπέλης ἐποίησεν ἐγγράφως παρατηρήσεις τινάς, ἵνα δηλωθῇ ἡ ἀνάγκη τῶν μεταρρυθμίσεων ὡς λίαν κατεπιέγουσα πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν κακῶς διακειμένων καὶ κατεύνασιν τῆς ἐπικρατούσης ζάλης. Τὸ ὑπόμνημα ἀναγνώσθην ἐκ δευτέρου καὶ ἐγκριθέν ὑπὸ τῶν συσκεφθέντων ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸν Ἀρμοστήν Οὐάρδ». Ὁ Χιώτης δημοσιεύει ὁλόκληρο τὸ κείμενον τοῦ ὑπομνήματος, καθὼς καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀρμοστοῦ, πού διαφωνοῦσε σὲ διάφορα σημεῖα πρὸς τὰς προτεινόμενες τροποποιήσεις, καὶ τελικὰ ἀπέκρουσε τὸ σχέδιον. «Οἱ συσκεφθέντες — συνεχίζει ὁ Χιώτης — λαβόντες τὴν ἀπάντησιν ἔλεγον ὅτι δὲν ὀφείλουσι νὰ ἀνταπαντήσωσιν, ἀλλ' ὁ Βράυλας ἔγραψεν ἀνταπάντησιν δι' ἐτέρου ὑπομνήματος, εἰς τὸ ὁποῖον

πάλιν ἀνταπήντησεν ὁ Ἀρμοστής ἐγγράφως. Αἱ τελευταῖαι παρατηρήσεις ἐκοινοποιήθησαν εἰς ὄλους καὶ εἰς αὐτάς, ἀφοῦ ἔγινε μακρὰ προσθήκη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Κουρῆ, τὴν ὁποίαν ὑπηγόρευσεν ὁ Ζαμπέλης καὶ ἔγραψεν ὁ Βράυλας, παρέδωκεν εἰς τὸν κόμητα Κ. Ρώμαν, εὐρισκόμενον εἰς Κέρκυραν καὶ ἐνεχείρησεν εἰς τὸν Ἀρμοστήν. Οὕτως ἐκλείσθησαν αἱ διαπραγματεύσεις, καὶ ἐσυμφωνήσαν ὅπως ἐπιτύχωσιν αἱ νέαι μεταρρυθμίσεις, ἀποκλεισθῶσι δὲ οἱ ριζοσπάσται καὶ ἀντιπολιτευόμενοι»⁽²⁶⁹⁾.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ὁ Κάλβος εἶναι πάντα παρὼν στὶς ἐνέργειες τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ κόμματος καὶ στὶς συνεννοήσεις πού κάνουν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ μὲ τὸν Ἀρμοστή, καὶ αὐτὸ μᾶς πείθει ὅτι ἡ ἀνάμειξίς του στὰ πολιτικὰ ζητήματα τῆς Πατρίδος του ἦταν πάντοτε ἐντατικὴ καὶ δραστήρια⁽²⁷⁰⁾.

Τέλος στὰ 1848 τὸ Σύνταγμα μεταρρυθμίσθη καὶ δόθηκε ἐλευθερία στὸν τύπο, μὲ τὴν κατάργησιν τῆς λογοκρισίας. Ὁ Κάλβος βρίσκεται πάλι στὴν πρώτη γραμμῆ. Κι ὅταν στὰ 1849 ὁ φιλόσοφος Πέτρος Βράϊλας ἀποφάσισεν νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἐφημερίδα «Πατρίς» μὲ πρόγραμμα τῆ ριζικῆς μεταρρύθμισις τοῦ Συντάγματος, παίρνει γιὰ συντάκτες τοὺς Ἄνδρα Κάλβο, Σπυρίδωνα Ζαμπέλη, Ναπολέοντα Ζαμπέλη καὶ Ἰωάννη Πετριτσόπουλο, ὅλες προσωπικότητες μὲ μεγάλη ἀξία καὶ κύρος⁽²⁷¹⁾. Ἄρθρα πύρινα καὶ γλῶσσα ἀγέρωχη διακρίνει ἀπ' τὴν πρώτη ἐμφάνισί της τὴν ἐφημερίδα αὐτή, πού γρήγορα ἐπιβλήθη στὴν κοινὴ γνώμη. Ὁ Δὲ Βιάζης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι: «Ὁ Βασιλεὺς Ὁθων ἀναγνώσας τὴν «Πατρίδα» εἶπεν: «Ἡ Κέρκυρα δὲν εἶναι μόνον ὑπὸ γεωγραφικὴν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν ἡ κεφαλή τῆς Ἑλλάδος»⁽²⁷²⁾. Καὶ πράγματι ἕνας τέτοιος πατριωτισμὸς, ἕνας τέτοιος ἐνθουσιασμὸς, μιά τέτοια ἀποφασιστικότης καὶ πίστις θερμαίνει ὄλους τοὺς συντάκτες τῆς «Πατρίδος», ὥστε τὰ λόγια τοῦ Ὁθωνος δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολικά!

Σ' αὐτὴ τὴν ἐφημερίδα ὁ Κάλβος ἔγραψε διάφορα ἄρθρα, πολιτικὰ καὶ ἐπιστημονικά. Δυστυχῶς ὅλοι οἱ συντάκτες ἔγραψαν τὰ ἄρθρα τους ἀνώνυμα, καὶ δὲν εἶναι δυνατό νὰ καθορίσωμε μὲ ἀκρίβεια ποιά ἀπ' τὰ ἄρθρα εἶναι τοῦ Κάλβου καὶ ποιά τῶν ἄλλων συνεργατῶν. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι, ὡς τὴν τελευταία σχεδὸν στιγμὴ πού ὁ ποιητὴς μας ἔζησε στὴν Κέρκυρα, ξακολούθησε νὰ δημοσιογραφῇ, χωρὶς ν' ἀποξενωθῇ ἀπ' τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράσι τοῦ νησιοῦ — καθὼς πολλοὶ ὑποστήριξαν — καὶ χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς πολιτικούς του ἀγῶνες καὶ τὴν ἐνεργὸ ἐθνικὴν του δράσι.

Ὅταν ὁ Κερκυραῖος Δάνδολος δημοσίευσε ἕνα θρησκοπολιτικὸ φυλλάδιον, ὁ Κάλβος τοῦ ἐπιτέθηκε δριμύτατα ἀπ' τὶς στήλες τῆς «Πατρίδος», μ' ἕνα ἄρθρον τοῦ πού δημοσιεύθη στὰ 1849⁽²⁷³⁾. Τὸ ἄρθρον αὐτὸ εἶχε μακριὰ συνέχεια, γιατί ὁ Δάνδολος κατέ-

φυγε στά δικαστήρια, καταγγέλλοντας τὴν «Πατρίδα» (274). Ἐξ αἰτίας τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ — μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χιώτης — ὁ Κάλβος ἀποσύρθηκε ἀπ' τὴν «Πατρίδα» (275). Ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε καὶ πάλι νὰ δημοσιογραφεῖ. Πάντα φιλελεύθερος καὶ ὀρθολογικός, κατεφέρετο ἐναντίον τῶν κυβερνητικῶν ἀπ' τὶς στήλες ἄλλων ἐφημερίδων. Ἐπίσης — καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Δὲ Βιάζης (276) — ἔγραφε καὶ σὲ ἄλλα μεταρρυθμιστικὰ φύλλα κ' ἔστειλε ἀνταποκρίσεις καὶ σὲ ξένες ἐφημερίδες.

Η' Τὸ ἠλιοβασιλεμα.

§ 24. Ἡ ζωὴ τοῦ Κάλβου στὴν Κέρκυρα ἦταν ἄρκετὰ παράξενη, ὅπως ὅλη ἡ ζωὴ του. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ χαρακτηριστικὰ του οἱ βιογράφοι τοῦ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι εἶχε μέτριο ἀνάστημα, μεγάλο κεφάλι, ἦταν μελαγχροῖνός, μὲ μαῦρα καὶ ζωηρὰ μάτια, εἶχε στήθος εὐρύ καὶ βαρὺ βηματισμό. Εἶχε χαρακτήρα μάλλον αὐστηρὸ καὶ μεγαλοκικό, δυνατὸ κι ἀνεξάρτητο, γαλβανισμένο ἀπ' τὶς περιπέτειες, τοὺς πόνους καὶ τὶς πίκρες τῆς ζωῆς, καὶ σφυρηλατημένο ἀπ' τὴν πολλὴ μελέτη καὶ τὶς φιλοσοφικὲς του σπουδές. Ἦταν ἐκ φύσεως ἀπαισιόδοξος κι ὅλα τὰ ἔβλεπε γύρω του μαῦρα. Δὲν ἀγαποῦσε τὶς εὐκολες δόξες, τὴν ἀπατηλὴ φήμη, τὸ θόρυβο. Δὲ γνώριζε συγκαταβάσεις στὴ ζωὴ του καὶ ἀποστρεφόταν κάθε ψεύτικη ἐπίδειξι. Εἶχε προτίμησι στὰ μαῦρα ροῦχα, ποὺ τὸν παρουσίαζαν περσότερο σοβαρὸ κι αὐστηρὸ κ' ἤθελε νὰ βλέπῃ γύρω του μαῦρα ἔπιπλα. Ἡ ὅλη του ἐμφάνισι ἦταν ἄρκετὰ ἰδιόρρυθμη καὶ οἱ τρόποι του παράξενοι (277).

Ζοῦσε ἀπλᾶ καὶ πολὺ λιτά, ἀλλὰ καὶ μὲ πολλὴ ἀξιοπρέπεια. Δὲν ἀγάπησε ποτὲ τὸ χρῆμα κι οὔτε ἦταν διατεθειμένος νὰ κἀνῃ ὑποχωρήσεις γι' αὐτὸ στὴ ζωὴ του. Μόνος συνήθως «εἰς πρωΐνας ὥρας ἐφαίνετο τακτικός καὶ ἀργός περιπατητῆς εἰς τὴν πλησίον τοῦ φρουρίου Κερκυραϊκὴν πλατεῖαν» (278). Ἀλλὰ κι ἀργότερα — μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἰντιᾶνος — ὅταν βρισκόταν στὸ Louth, τοῦ ἄρεσε νὰ κἀνῃ τὸν τακτικὸ περίπατό του μόνος σ' ἓνα δενδροφυτεμένο καὶ πολὺ θελκτικὸ τοπίο ἔξω ἀπ' τὸ χωριό (279). Ἦταν οἱ ὥρες ποὺ ζοῦσε μόνος μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὴ φύσι. Ποιὲς ἰδέες καὶ ποιὲς σκέψεις νὰ τάραζαν τότε τὴ βαθυστόχαστη καὶ ἀνήσυχη διάνοιά του; Ποῦ νᾶτρεχε ὁ νοῦς του σ' αὐτὲς τὶς ὥρες, ποὺ ὀλομόναχος ζητοῦσε, μακριὰ ἀπ' τὸν κόσμον νὰ ἐνωθῆ μὲ τὸν ἰδανικὸ του κόσμον τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης;

Στὸ Μαντοῦκι, τὸ πατρικὸ του προάστειο, πῆγε σπανιότατα κατὰ τὴ διάρκειά τῆς παραμονῆς του στὴν Κέρκυρα, ἀφοῦ ἐξ ἄλλου τίποτα δὲν τὸν συνέδεε πιά μὲ τοὺς παλιούς του συγγενείς. Οὔτε ἀπόκτησε κἀνένα οἰκεῖο. Κι αὐτὸ γιὰτὶ ἂν καὶ εἶχε με-

γάλη εὐγένεια ψυχῆς κ' ἦταν ὀμιλητικὸς κ' εὐχάριστος — χάρις στὴν εὐφράδειά του καὶ στὴν ἐγκυκλοπαιδική του μόρφωσι — ὅταν ἦταν εὐδιάθετος, καὶ ἡ συντροφιά του καὶ ἡ συνομιλία του ἦσαν πολὺ ἐνδιαφέρουσες, ὅμως ἦταν καὶ φιλόδικος, εὐερέθιστος καὶ πικρόχολος. Σ' αὐτὸ συντελοῦσε κ' ἡ ἀρρώστεια ἀπ' τὴν ὁποία ὑπέφερε, γιὰτὶ — καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χιώτης (280) — ἦταν αἱμορροδικός. Ἡ παραμονὴ του στὴν Ἑλβετία καὶ στὴν Ἀγγλία καὶ οἱ ἠθικοθησκευτικὲς του μελέτες τὸν εἶχαν κἀνει στυγνὸ πουριτανό, ποὺ δὲ γνώριζε καμμιά ἐπιείκεια. Πάντα ξηρὸς καὶ ὑπεροπτικὸς ἐπιτιμητῆς, ἔτοιμος νὰ καταφερθῆ βαρῦτατα ἐναντίον κάθε ἔστω καὶ μικροῦ παραπτώματος, δὲν μποροῦσε νὰ κἀνῃ εὐκολὰ φίλους οὔτε νᾶχῃ μακρὺς φίλιες.

Ἔτσι καὶ στὴν Κέρκυρα ἂν κι ὄλοι τὸν ἐκτιμοῦσαν καὶ τὸν σέβονταν, ὅμως εἶχε πολλὲς ἀντιπάθειες. Οἱ περισσότεροὶ βιογράφοι τοῦ ποιητοῦ μᾶς ὑποστήριξαν, ὅτι ὁ Κάλβος ἦταν ἀγνώστος στὸ Διονύσιο Σολωμὸ καὶ γενικὰ στοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους τῆς Ἐπτανήσου κι ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν Ἐπτανησιακὴ Σχολὴ δὲν ἔκαναν ποτὲ λόγο γι' αὐτόν. Ἀλλὰ ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἀβάσιμη. Στὴν Ἐπτανήσο δὲν ἀγνόησαν ποτὲ τὸν Κάλβο, μόνον ποὺ ἔκριναν αὐστηρὰ τὶς ὁδὲς του. Δὲν ἔλειπαν φυσικὰ καὶ κρίσεις ὄλο ἐνθουσιασμοῦ γιὰ τὸν ποιητὴ μᾶς στὰ νησιά τοῦ Ἰονίου. Γενικώτερα ὅμως οἱ Ἐπτανήσιοι καὶ μάλιστα οἱ λογοτέχνες τοῦ κύκλου τοῦ Σολωμοῦ κατακρίνανε τὸν Κάλβο, ὄχι γιὰτὶ δὲν ἀναγνώριζαν τὴν ποιητικὴ του ἀξία — γιὰ τὴν ὁποία ἐκφράζονται εὐνοϊκὰ — ὅσο γιὰτὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ὑποφέρουν τὴ γλῶσσα του. Ἐχοντας τῶρα πιά ἀποκρυσταλλωμένη καὶ κοινὴ παράδοσι στὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή καὶ φωτεινὸ τὸ παράδειγμα τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἔθνικοῦ μᾶς ὕμνου, οἱ ποιητῆς τῆς Ἐπτανήσου σκανδαλίζονταν ὅταν ἐδιάβαζαν τὴν ἰδιόρρυθμη καὶ προσωπικὴ γλῶσσα τῶν Ὁδῶν. Δὲν μᾶς σώθηκαν ἄμεσες μαρτυρίες ἀπ' ὄλους τοὺς Ἐπτανήσιους λόγιους γιὰ τὸν Κάλβο. Οἱ περισσότερες εἶναι ἔμμεσες καὶ ὀφείλονται κυρίως στὸν πάντοτε εὐσυνείδητο καὶ ἐργατικὸ ἱστοριοδίφῃ Σπ. Δ. Βιάζη καὶ σὲ μερικοὺς ἄλλους σύγχρονους λογοτέχνες. Πρόκειται γιὰ τὴ γνώμη τῶν πῶ γνωστῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἐπτανησιακῆς Σχολῆς, τοῦ Σολωμοῦ, Πολυλά, Τυπάλδου, Μαβίλη, Μάντζαρου, ποὺ ὄχι μονάχα δὲν ἀγνοοῦσαν τὸν ποιητὴ — καθὼς γενικὰ ὑποστήριξαν οἱ βιογράφοι του — ἀλλ' ἀντίθετα μιλοῦσαν γι' αὐτόν «πολλὰς φορές». Ὅλοι συμφωνοῦσαν ἀπόλυτα στὶς κρίσεις τους, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ Σολωμό: Ὁ Κάλβος, λένε, εἶναι καλὸς ποιητῆς ἔχει ἔμπνευσι καὶ ὕφος, ἀλλὰ εἶναι ἀνυπόφορος ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἀποψι. Καὶ γενικὰ, ἀφοῦ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ δημοτικὴ παράδοσι, ποὺ ἀκολου-

θοῦσαν οἱ ποιητές τῆς Ἐπτανήσου καὶ ἀποτελεῖ μονάδα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ λογοτεχνικὸ κύκλω τοῦ Σολωμοῦ, ὅπου ἀνήκαν ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἐπτανήσιοι λογοτέχνες, τὸν θεωροῦν ἀποστάτη καὶ ἐπομένως ἀντίπαλο. Ἡ γλωσσικὴ ἀντιπάθεια καὶ ἡ στιχουργικὴ πρωτοτυπία εἶχαν γιὰ συνέπεια καὶ τὴν κοινωνικὴ ψυχρότητα ἀνάμεσα στὸν Κάλβο καὶ στοὺς Σολωμιστές, καὶ σ' αὐτὸ συντελοῦσε πολὺ καὶ ὁ κλειστός χαρακτήρας καὶ τὸ αὐστηρὸ ὄφος τοῦ ποιητοῦ μας⁽²⁸¹⁾. Κι αὐτὸ συντελοῦσε στὸ νὰ γίνεται ὁ ποιητὴς μας πάντα σκυθρωπότερος καὶ ν' ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ γύρω του περιβάλλον. Μόνος, χωρὶς φίλους, διωγμένος πάντοτε ἀπ' τὴ σκληρὴ του μοῖρα!

Στὴ ζωὴ του δοκίμασε ὅλες τὶς διαψεύσεις τῶν ἐλπίδων του καὶ τῶν ὀνείρων του καὶ καταδιώχθηκε χωρὶς διακοπὴ ἀπ' τὴν τύχη καὶ ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους. Μικρὸς χωρίζεται γιὰ πάντα ἀπ' τὴν Μητέρα του γιὰ νὰ μὴν τὴν ξαναδῇ ζωντανή. Στὸ Λιβόρνο, παραμελημένος ἀπ' τὸν πατέρα, ζῆ μὲ τὸν ἀδελφὸ του μιὰ ζωὴ γεμάτη στερησεις καὶ δυσκολίες. Στὴ Φλωρεντία ἀργότερα, νέος ἀκόμη, γεμάτος ἐνθουσιασμό καὶ ὄνειρα, θέλει νὰ σπουδάσῃ, νὰ γίνῃ κάτι, γιὰ νὰ προσφέρῃ ἔπειτα τὶς ὑπηρεσίες του στὴν Πατρίδα. Πτωχὸς καὶ στερημένος ἀπὸ κάθε πόρον ζωῆς, ζητεῖ, μὲ τὴν ἠθικὴ συνδρομὴ τοῦ Φώσκολου, τὴν οικονομικὴ ἐνίσχυσι τῆς Πατρίδος του. Ματαιία προσπάθεια: Ἡ ἀπάντησι εἶναι ἀρνητικὴ, κι αὐτὸ γεμίζει θλίψι τὸν ποιητὴ μας, ποὺ λυπάται βαθιὰ γιὰ τὴν ἀδιαφορία αὐτῆ τῶν συμπατριωτῶν του καὶ δὲ μπορεῖ νὰ τὴ λησμονήσῃ εὐκόλα, ἀν κι αὐτὸ δὲν ἐλαττώνει τὴν ἀγάπη πρὸς τὴν Πατρίδα του.

Ἡ τύχη τὸν ἀποστερεῖ γρήγορα κι ἀπ' τὸ μοναχικὸ προστάτη του, τὸ Φώσκολο, ποὺ ἀναγκάζεται νὰ ἐξορισθῇ ἀπ' τὴ Φλωρεντία. Ὁ Κάλβος σπεύδει νὰ τὸν συναντήσῃ στὰ ξένα, πρόθυμος νὰ συμμαρισθῇ τὶς στερησεις καὶ τὶς περιπέτειές του, ἐλπίζοντας ἀπ' τὴ συνεργασία του αὐτὴ νὰ ἐχη ὀχι ὕλικα κέρδη—καθὼς μερικοὶ νόμισαν—ἀλλὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἕνα παντοτεινὸ σύντροφο καὶ μιὰ ἠθικὴ ἀναγνώρισι γιὰ τὴν προθυμία του καὶ τὶς ἐκδουλεύσεις του. Ἄτυχος καὶ στὶς ἐλπίδες του αὐτές. Ὑστερα ἀπὸ μερικῶν χρόνων ζωὴ πτωχικὴ καὶ γεμάτη περιπέτειες, ὁ Φώσκολος, πάντα εὐέξαπτος καὶ ἀπότομος, μαλώνει μαζὺ του καὶ τὸν διώχνει χωρὶς νὰ τοῦ προσφέρῃ τίποτ' ἄλλο παρὰ πολλὰς κατηγορίες καὶ δυσφήμισι, ποὺ ἔδωσαν ἀφορμὴ σὲ μερικοὺς ἐπιπόλαιους κριτικοὺς νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ἠθικὴν εὐθύτητα τοῦ χαρακτήρος τοῦ ποιητοῦ μας⁽²⁸²⁾.

Μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ κάνη δικό του σπίτι καὶ νὰ δοκιμάσῃ τὴν οἰκογενειακὴ θαλπωρὴ, ναυαγεῖ οἰκτρά, ἀφοῦ τοῦ πεθαίνου γυναικὰ καὶ κόρη.

Ὁλομόναχος στὸν κόσμῳ σάν ἄλλος πε-

ριπλανώμενος Ἰουδαῖος, ξαναγυρίζει στὴ Φλωρεντία, ἀπ' ὅπου τὸν διώχνουν ὡς ἐπικίνδυνο στοιχεῖο. Σπεύδει γεμάτος φιλοπατρία καὶ ἐνθουσιασμό, νὰ πάρῃ μέρος στὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πατρίδος του, ἀλλὰ κ' ἐδῶ τὸν περιμένουν νέες θλιβερὲς ἀποκαρδιώσεις, ποὺ τὸν ἀναγκάζουν νὰ φύγῃ ἄπρακτος. Τὰ πατριωτικὰ του ποιήματα δὲν ἔχουν ἀπήχησι στὴ Χώρα του, καὶ μένουν παραγκωνισμένα, γιὰ τὶ λίγοι μποροῦν νὰ τὰ νιώσουν καὶ νὰ χαροῦν τὴν βαθυστόχαστη κλασσικὴ σύλληψί τους.

Στὴν Κέρκυρα τὸ δράμα του κορυφώνεται. Ἀπογοητεύσεις στὸ Πανεπιστήμιον, ἀπογοητεύσεις στὶς σχέσεις του, ἀπογοητεύσεις στὴν ἐκτίμησί του, ἀπογοητεύσεις στὴ δημοσιογραφικὴ του δράσι. Παντοῦ καὶ πάντα ὁ διωγμός, ἡ παραγνώρισι, ἡ θλίψι.

Οἱ λογοτεχνικοὶ κύκλοι τῆς Κέρκυρας, μὲ κέντρο τὸ Σολωμό, δὲν ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μαζὺ του, γιὰ τὸς ξενίζει ἡ γλώσσα του καὶ καταπολεμοῦν συστηματικὰ τὸ ἔργο του. Ἡ κοινωνία τοῦ δείχνεται ὄχι εὐνοϊκὴ. Κι ὁμοῦ ὁ ἀτίθασος χαρακτήρας του μένει πάντα σταθερὸς καὶ ἀκαμπτος. Κλείνεται μέσα στὸν ἑαυτὸ του καὶ ζῆ μέσα του τὰ μεγάλα του ἰδανικά, γιὰ τὰ ὁποῖα ἀγωνίσθηκε πάντα στὴ ζωὴ του. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ φιλοπατρία μένουν πάντα οἱ σκοποὶ τῆς ὑπάρξεώς του μέσα στὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς Ἀρετῆς. Προχωρεῖ μὲ καρτερία καὶ ὑπομονὴ πρὸς τὸν αὔλο καὶ ἰδανικὸ κόσμῳ ποὺ ὕμνησε στὶς ὠδὲς του καὶ ποὺ περιμένει γιὰ νὰ βραβεύσῃ μετὰ τὸ θάνατο τὶς ἐξαιρετικὲς φύσεις καὶ τὰ ἀνώτερα πνεύματα. Μόνον καταφύγιο καὶ παρηγορία του οἱ Μοῦσες.

«Ὁ ἀοίδιμος Ἰωάννης Σταματέλος—μὰς πληροφορεῖ ὁ Δὲ Βιάζης—μοῦ ἔγραφε τῆ 8 Σεπτεμβρίου 1881, ὅτε τῷ ἐστείλαμεν τὴν ἡμετέραν ἐκδοσὶν τοῦ Κάλβου, τὰ ἐξῆς ἀξιολογητικὰ... Ἀνέγνωμεν μετ' εὐχαριστήσεως τὴν βιογραφίαν τοῦ μακαρίτου φίλου μου Κάλβου, μεθ' οὗ εὐτύχησα καὶ νὰ συνευχῆσῃ ποτὲ ἐν Κερκύρῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ μακαρίτου μου Ἀθανασίου Πολίτου, καθηγητοῦ τῆς Χημείας. Πολλάκις ὁ Κάλβος μοὶ ἀφηγήθη τὰ *δεινοπαθήματα τοῦ βίου του* καὶ μὲ ἔλεγεν ὅτι ἀλλαχοῦ δὲν εὕρισκε ἀνακούφισιν καὶ παρηγορίαν εἰμὴ εἰς τὰς *μαλὰ καὶς ἀγκάλας τῶν Ἐλικωνιάδων παρθένων, μεθ' ὧν ἀδιαλείπτως ἔχαιρε νὰ συνδιατᾶται*»⁽²⁸³⁾.

Ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος εἶχεν ἀναγγεῖλει τὴν ἐκδοσὶ καὶ ἄλλων ποιημάτων⁽²⁸⁴⁾. Ἡ παραγνώρισί του ὁμοῦ καὶ ἡ ψυχρὴ ὑποδοχὴ τῶν ὠδῶν του στὴν Ἑλλάδα τὸν ἔκαναν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ὑπόσχεσί του αὐτῆ. Προτιμᾶει νὰ βρῆσκει μόνος του σ' ἐπικοινωνία μυστικὴ μὲ τὶς Μοῦσες του, ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ δημοσιεύσῃ πιά ποιήματά του. Πρὸς τί, ἀφοῦ δὲν τὸν καταλαβαίνουν;

.

§ 25.— Ἡ θλίψη του κι ὁ πόνος του αὐξάνουν. Εἶπαμε ἤδη παραπάνω, ὅτι σιγά-σιγά, ὁ Κάλβος νιώθει τὸν ἑαυτό του ὄλο και πιά ξένο ἀπ' τὸ περιβάλλον. Οἱ ἐπίσημες ἀρχές, ὁ πνευματικὸς κόσμος, οἱ λογοτεχνικοὶ κύκλοι, ἡ κοινὴ τὸν ἀγνοοῦν, ἢ τοῦλάχιστον δὲν τοῦ ἀναγνωρίζουν τὴν ἀξία ποὺ ἐνιωθε ὅτι εἶχε. Ἀλλὰ τὸ μέλλον του παρουσιάζεται μαῦρο κι ἀπὸ οικονομικὴ ἀποψη. Πῶς θὰ ζήσει τὰ γεράματά του; Μὲ τὰ ἰδιωτικὰ μᾶθημάτα; Καὶ μποροῦσε ἄραγε νὰ βασισθῆ σ' αὐτά; Ἀλλὰ κ' ἡ μοναξιά δὲν ἦταν δυνατόν νὰ μὴν τὸν τρομάζει λίγο. Ὀλομόναχος, χωρὶς ἓνα ἀγαπημένο πρόσωπο γιὰ ν' ἀνοίγῃ κι αὐτὸς τὴν καρδιά του καὶ νὰ λέῃ τὸν πόνου του! Κάποιο μακρινὸ αἶσθημα φαίνεται πῶς παίρνει τότε δύναμι καὶ τὸν τραβάει καὶ παλι στὰ ξένα. Ἀποφασίζει νὰ ἐγκαταλείψῃ γιὰ δευτέρη φορά τὴν ἀγαπημένη του Πατρίδα, ποὺ τῆς χάρισε ὄλο του τὸ εἶναι, ἐνῶ ἐκείνη δὲν κατῴρθωσε νὰ τοῦ δώσῃ λίγη ἡρεμία καὶ λίγη χαρά. Τώρα πιά ἔχει τὴ συναισθησι πῶς τὸ ταξίδι του θάναί παντοτεινὸ. Καταλαβαίνει πῶς δύσκολα θὰ κατορθώσῃ νὰ ξαναγυρίσῃ στὰ ἀγαπημένα χῶματα. Χωρισμὸς χωρὶς τέλος. Πόσο θὰ πόνεσε ἡ καρδιά του καὶ νὰ τὸ σκέπτεται μονάχα! Μὲ πόση δυσκολία καὶ μὲ πόσο δισταγμὸ θὰ πῆρε τὴν ἀπόφασιν!...

Ἄλλ' ἦταν τώρα πιά ἀναπόφευκτο. Ἡ σκληρὴ μοῖρα, ποὺ τόσο τὸν εἶχε πάντα κατατρέξει, χωρὶς ἀνάπαυσι, τὸν καταδιώκει καὶ στὴ δύσιν τοῦ βίου του. Εἶχε ζητήσει μιὰ τελευταία χάρι: Νὰ κλείσῃ τὰ μάτια του στὴν ἀγαπημένη του Πατρίδα καὶ ν' ἀναπαύσῃ τὰ πολυτυραννισμένα μέλη του κάτω ἀπ' τὸ γλυκὸ οὐρανὸ τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἡ μοῖρα τοῦ ἀρνήθηκε καὶ τὴν τελευταία αὐτῆς χάρι. Καὶ φεύγει...

Πότε ἀκριβῶς ἔφυγε ὁ Κάλβος ἀπ' τὴν Ἑλλάδα; Ὅπως οἱ περισσότερες πληροφορίες οἱ σχετικὲς μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, ἦταν κι αὐτὴ ἀνακριβὴς καὶ φανταστικὴ⁽²⁸⁵⁾. Οἱ βιογράφοι του εἶχαν χωρισθῆ σὲ δυὸ παρατάξεις, ὑποστηρίζοντας οἱ πρῶτοι ὅτι ὁ Κάλβος ἀναχώρησε στὰ 1856⁽²⁸⁶⁾ καὶ οἱ δεύτεροι στὰ 1859. Στὴν πραγματικότητα ὁ ποιητὴς μας δὲν ἔφυγε οὔτε στὰ 1859⁽²⁸⁷⁾ οὔτε στὰ 1856, ἀλλὰ στὰ 1852.

Τὴν πληροφορία αὐτὴ μᾶς τὴ δίνει μὲ μαθηματικὴ κι ἀναμφισβήτητη ἀκρίβεια ἡ «Ἐφημερὶς Ἐπίσημος τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων», ποὺ σὲ κάθε φύλλο τῆς δημοσίευσεν τὸν κατάλογο ὄλων τῶν ταξιδιωτῶν, ποὺ κάθε ἐβδομάδα ἔφθαναν ἢ ἀναχωροῦσαν ἀπ' τὴν Κέρκυρα⁽²⁸⁸⁾. Στὴν Ἐφημερίδα αὐτὴ τοῦ 1852⁽²⁸⁹⁾, καὶ κάτω ἀπ' τὸν τίτλο «Ἀναχωρήσεις ἐπιβατῶν ἐκ Κερκύρας μὲ δημόσια πλοῖα», μαθαίνουμε ὅτι ἀναχώρησαν ἀπ' τὴν Κέρκυρα εἰς τὰς 27 Νοεμβρίου διὰ Τεργέστην, ἡ Αὐτοῦ Ὑψη-

λότης ὁ Πρόεδρος τῆς Γερουσίας μὲ τὴν θυγατέρα του, καὶ οἱ κ. κ. Κόμης Καμιῖλος δὲ Ρώμας, Κόμης Σπυριδῶν δὲ Ρώμας καὶ Δ.ρ. Ἄνδρέας Κάλβος» κλπ.⁽²⁹⁰⁾.

Ἀπ' τὸ ἴδιο φύλλο τῆς ἐφημερίδος (σελ. 12) καὶ κάτω ἀπ' τὸν τίτλο «Κατάπλους δημοσίων πλοίων» καὶ «Ἀπόπλους δημοσίων πλοίων», μαθαίνουμε ὅτι τὸ μόνο πλοῖο ποὺ ἔφυγε κεινὴ τὴν ἡμέρα ἀπ' τὴν Κέρκυρα ἦταν τὸ αὐστριακὸ «Ἰταλία». Τὸ πλοῖο αὐτὸ μὲ πλοίαρχο τὸν Γ. Πούλιεζ εἶχε φθάσει στὸ νησί τὴν ἴδια ἡμέρα τῆς ἀναχωρήσεώς του, δηλ. στὶς 27 Νοεμβρίου, ἐρχόμενο ἀπ' τὴ Σῦρο καὶ τὴ Ζάκυνθο.

Στὰ ἀρχεῖα τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἐταιρείας, στὴν Τεργέστη, θὰ σώζονται ἀκόμη μερικὲς συμπληρωματικὲς εἰδήσεις ποὺ δὲ θάταν δύσκολο νὰ συγκεντρωθοῦν ἐπὶ τόπου. Στὴν Τεργέστη ζοῦσε κι ὁ ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ μας Νικόλαος⁽²⁹¹⁾. Δὲν ξέρομε ὅμως ἀν ζοῦσε ἀκόμη στὰ 1852, οὔτε ἀν οἱ δυὸ ἀδελφοὶ συναντήθηκαν τότε. Ὅπως οὔποτε ὁ Κάλβος δὲν σταμάτησε στὴν Τεργέστη: ἐξακολούθησε τὸ ταξίδι του γιὰ τὴν Ἀγγλία⁽²⁹²⁾ καὶ μόλις μετὰ δυὸ μῆνες, δηλ. στὶς 5 Φεβρουαρίου 1853, παντρεύθηκε στὸ Λονδίνο τὴ δευτέρη γυναῖκα του, τὴν Charlotte Augusta Wadams, ἀγγλίδα κι αὐτὴ, ὅπως καὶ ἡ πρώτη του σύζυγος⁽²⁹³⁾.

Οἱ παραπάνω πληροφορίες δείχνουν καθολοκληρῶς λανθασμένη τὴν γνώμη ὅτι δηθεν ὁ Κάλβος στὴ γερωνικὴ ἡλικία 67 ἐτῶν ἐγκατέλειπε τὴν Πατρίδα του, καὶ χωρὶς καθωρισμένο σκοπὸ καὶ πρόγραμμα πῆγε στὴν Ἀγγλία, ἀναζητῶντας τύχη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Κάλβος δὲν ἔφυγε ἀπ' τὴν Κέρκυρα σὲ ἡλικία 67 ἐτῶν, ἀλλὰ 60. Οὔτε εἶναι σωστὸ ὅτι πῆγαινε στὴν Ἀγγλία τυχαῖα, ἀλλὰ μὲ ὠρισμένο πρόγραμμα, δηλ. νὰ παντρευθῆ καὶ νὰ συνεργασθῆ μὲ τὴ δευτέρη γυναῖκα του, δασκάλα κι αὐτὴ. Γιατὶ φαίνεται ἀναμφισβήτητο πῶς ὁ ποιητὴς μας γνωρίζοταν μὲ τὴ δευτέρη γυναῖκα του ἀπὸ πρῶτα, ἀλλοιῶς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγηθῆ ὁ γάμος του μόλις λίγες ἐβδομάδες μετὰ τὴν ἀφίξιν του στὸ Λονδίνο. Πρέπει νὰ ὑπῆρχε μεταξύ τους μιὰ προηγουμένη ἀλληλογραφία ποὺ—εἴτε εἶχε στὴν ἀρχὴ καὶ αἰσθηματικὸ χαρακτήρα, εἴτε ὀχι—τοὺς ἔφερε μὲ τὸν καιρὸ σὲ στενώτερη πνευματικὴ ἐπικοινωνία, ὥσπου τέλος ἀποφάσισαν νὰ ἐνώσουν τίς τύχες τους καὶ νὰ σχηματίσουν μιὰ μόνη οἰκογένεια. Σ' αὐτὸ βοήθησε φυσικὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Wadams, ἡ ὁποία ἦταν δασκάλα μποροῦσε νὰ ἐργασθῆ μαζὺ μὲ τὸν Κάλβο καὶ στὸ ἐπαγγελματικὸ ἐπίπεδο⁽²⁹⁴⁾.

.

§ 26.— Πῶς καὶ πότε γνωρίσθηκε ὁ Κάλβος μὲ τὴ δευτέρη γυναῖκα του καὶ ποιά ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ εἰδυλλίου τους; Καμιὰ θετικὴ ἀπάντησι δὲν μποροῦμε νὰ δώσωμε

για την ώρα σ' όλα αυτά τὰ ἐρωτήματα. Θάπρεπε, φυσικά, νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ποιητής μας εἶχε γνωρισθῆ μετὰ τὴν Wadams ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης του παραμονῆς στὸ Λονδίνο κι ὅτι ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀναχώρησί του ἀπ' τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν παραμονὴ του στὴν Κέρκυρα, διατήρησε ἀλληλογραφία μαζί της. Ἄλλ' ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ὅταν ἡ γυναίκα τοῦ Κάλβου πέθανε στὰ 1888, ἦταν 76 ἐτῶν, κι αὐτὸ σημαίνει ὅτι εἶχε γεννηθῆ στὰ 1812. Ἐπομένως ὅταν παντρεύθηκε στὰ 1852 ὁ Κάλβος ἦταν 60 χρόνων καὶ κείνη μόλις 40. Ὑπῆρχε δηλ. μεταξύ τους μιὰ διαφορά 20 ὁλόκληρων χρόνων. Ἐπειδὴ ὅμως, καθὼς ξέρουμε, ὁ Κάλβος ἔφυγε ἀπ' τὸ Λονδίνο στὰ 1820 — σχεδὸν τριαντάτης — προκύπτει ὅτι ἡ γυναίκα του τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν μόλις 8 ἐτῶν, κι αὐτὸ ἀποκλείει ὅτι μποροῦσε ποτὲ νὰ χρονολογηταὶ ἀπὸ τότε, ὄχι μόνο ὁ αἰσθηματικὸς τους δεσμός, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀπλή ἔστω φιλία⁽²⁹⁹⁾. Δύσκολο λοιπὸν γιὰ τὴν ὥρα νὰ δώσουμε μιὰ βέβαιη λύσι στὸ ζήτημα τῆς γνωριμίας τους.

Λίγα χρόνια πρὶν δὲν εἶχαμε καμμιά πληροφορία γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Κάλβου στὴν Ἀγγλία, κατὰ τὴ δευτέρη διαμονὴ του. Εὐτυχῶς ὅτι τελευταία, χάρις στὶς παράλληλες ἐρευνες καὶ ἐπιτόπιες ἀναζητήσεις τοῦ Ἰντιάνου⁽³⁰⁰⁾ καὶ Σολδάτου⁽³⁰¹⁾, πολλὰ ζητήματα ξεκαθάρισαν καὶ διάφορες πολυτιμες εἰδήσεις ἦλθαν στὸ φῶς καὶ μάλιστα με μεγάλη ἀκρίβεια καὶ βεβαιότητα.

Καθὼς εἶπαμε, μόλις δυὸ μῆνες μετὰ τὴν ἀφιξί του στὴν Ἀγγλία, ὁ Κάλβος παντρεύθηκε μετὰ τὴν Καρλόττα Αὐγούστα Wadams. Τὸ πιστοποιητικὸ τοῦ γάμου σώζεται στὴν ἐκκλησία τοῦ Saint-Pancras στὸ Λονδίνο, καθὼς ἀναφέρει ὁ Ἰντιάνος⁽³⁰²⁾.

Ὁ γάμος ἔγινε κατὰ τὸ ἀγγλικὸ δόγμα, ὁ δὲ Κάλβος ὑπόγραψε, ὅπως ἦταν φυσικό, τὴ ληξιαρχικὴ πράξι μετὰ λατινικοὺς χαρακτηρισμοὺς. Τὸ παράξενο εἶναι ὅτι ἀναφέρεται ὡς M. D. (Doctor of Medicine) ἀντὶ Δρ Φιλοσοφίας, ἐνῶ γιὰ τὴ γυναίκα του δὲν ἀναφέρεται κανένα ἐπάγγελμα.

Γιὰ λίγο καιρὸ ὁ ποιητής μας ἔζησε μετὰ τὸ γάμο του στὴν Ἀγγλικὴ πρωτεύουσα. Ἄλλ' ἀπὸ τὸ 1855 τὸ ζεῦγος ἐγκαταστάθηκε σ' ἓνα χωριὸ τῆς Βορείου Ἀγγλίας, τὸ Louth τοῦ Lincolnshire⁽³⁰³⁾, με πληθυσμὸ 10.000 κατοίκους, ποὺ ἀπέχει 5 1/2 περὶπου ὥρες σιδηροδρομικῶς ἀπ' τὸ Λονδίνο. Στὸ χωριὸ αὐτὸ ἡ γυναίκα τοῦ Κάλβου ἀνοιξε ἓνα ἀνώτερο Παρθεναγωγεῖο, ἐνῶ ὁ Κάλβος δίδασκε μαθηματικὰ καὶ ξένες γλῶσσες. Κατοικοῦσαν σ' ἓνα διώροφο σπιτί, ὅπου λειτουργοῦσε ταυτοχρόνως καὶ τὸ Παρθεναγωγεῖο. Τὸ οἶκημα σώζεται ἀκόμη καὶ σήμερα σὲ καλὴ κατάστασι καὶ χρησιμοποιεῖται σὲ ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις⁽³⁰⁴⁾.

Ὁ Κάλβος ξακολουθοῦσε ἀκόμη νὰ ἀσχοληταὶ καὶ μετὰ τὶς θρησκευτικὲς του με-

λέτες καὶ με σχετικὲς μεταφράσεις στὰ ἰταλικά καὶ ἑλληνικά.

Ἀπὸ τὶς μεταφράσεις αὐτὲς εἶναι γνωστὲς οἱ ἀκόλουθοι: α') «Περὶ δογμάτων, διοικήσεως καὶ ἱερουργιῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας, ποιημάτων Κοσίου Ἐπισκόπου Δυνέλμου» οἷς προσετέθη βραχέα μὲν τινα περὶ τῆς καθολικῆς πίστεως καὶ τῆς Ἀγγλικῆς Μεταρρυθμίσεως, ἐρανισθέντα ἐκ τῶν συγγραμμάτων Ἀνδρηέως, Ἰουήλλου, Οὐεβρηγίου, Βούλλου τε ἐπισκόπων καὶ Ἰακώβου Α' τοῦ Βασιλέως (sic). Ἐν εἴδει δὲ παραρτήματος καὶ ἡ Κατήχησις τῆς Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκδίδοντος Φριδερίκου Μερρίκου, Τ. Δ. Μετάφρασις ἐκ τοῦ Λατινικοῦ παρὰ τοῦ Δ(ιδάκτορος) Α. Κάλβου, καθηγ. τῆς Φιλοσ. καὶ Μέλους διαφ. Ἐπιστ. καὶ Θρησκ. Ἐταιρειῶν. Δημοσιευθὲν ἐν Ὁξονίᾳ παρὰ Παρκέρω. Ἐν Λονδίνω, παρὰ Παρκέρω κατὰ τὸ Στράνδ, ἀριθ. 377. Ἐν Νέῳ Ἐβροράκω παρὰ Δίνα καὶ Συντρ. Ἐν Μελίτῃ παρὰ Μυίρω ΑΩΝΣΤ' (=1856) [σχ. 160, σελ. XII+109+3 λευκαί]— β') Ποία κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἡ κυριαρχία τοῦ Πάπα ὑπὸ Αἰδ. Ἰακ. Μερρίκου, Τ.Δ. πρεσβυτέρου τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Μετάφρασις παρὰ τοῦ Δ(ιδάκτορος) Α. Κάλβου καθηγ. τῆς Φιλοσοφ. καὶ μέλους διαφ. φιλοσ. ἐπιστημ. καὶ θρησκ. ἐταιρειῶν. Ἐν Λονδίνω, ΑΩΞΑ' (=1861) παρὰ Παρκέρω κατὰ τὸ Στράνδ, ἀριθ. 377 καὶ ἐν Μελίτῃ παρὰ Μυίρω [σχ. 160, σελ. VIII+79+1 λευκαί]⁽³⁰⁵⁾.

Τόσον μεγάλη αὐθεντία εἶχε ἀποκτήσει στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ὥστε σ' αὐτὸν κατέφευγαν ὄχι μόνο οἱ ἰδιῶτες, ἀλλὰ καὶ διάφορα ἐπίσημα ἰδρύματα, ζητῶντας τὴ γνώμη του γιὰ τὴν ὀρθότητα διαφόρων θρησκευτικῶν κειμένων⁽³⁰⁶⁾. Εἶχε ἐπίσης φήμη σοφοῦ καὶ ἐγκυκλοπαιδικοῦ ἀνθρώπου καὶ ἦταν μέλος σὲ πολλὲς ἐπιστημονικὲς ἐταιρεῖες, καθὼς φαίνεται ἀπ' τοὺς τίτλους του, ποὺ ἀναγράφονται στὸ ἐξώφυλλο τῶν μεταφράσεών του⁽³⁰⁷⁾.

Καθὼς διηγοῦνται οἱ πρὸ γέροι, ὁ Κάλβος στὸ Λάουθ, ἀλλὰ καὶ στὰ περὶχωρα ἦταν σ' ὄλους σεβαστὸς καὶ ὄλοι ἔτρεφαν γι' αὐτὸν μεγάλη ἐκτίμησι. Σχετικὰ εἶναι χαρακτηριστικὸ ἓνα γράμμα ποὺ ἔστειλε στὸν Ἰντιάνο ὁ F.W. White, Curator, Naturalist's Antiquarian and Literary Society καὶ ποὺ ἀναδημοσιεύουμε παρακάτω: «... Since your visit I have interviewed many Louth people but regret I have not been able to gather much useful information. Mrs Calvo died at Bechenham, Kent, and was brought to Keddington for burial, so probably she left Louth after the death of her husband. Miss Sharpley when quite a small girl could remember Mr Kalvo wearing a skull cap. She could remember her elder sister (now deceased) being rewarded by Mr Kalvo for her smartness in mathematics. Mrs Kalvo was a small person. Mrs Jollye, née Sharpley, says her sister, aged 80, now at Wood-

hall, Spa., Lincs went to Mrs Kalvo's school, but Mrs Jollye cannot remember much about this. She however promised to write to her sister and ask if she could give any information» (304).

Δὲν γνωρίζομε ἄλλες λεπτομέρειες γιὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ μας. Ξέρομε μόνο ὅτι ζῆσε πρὸς ἀρμονικὰ μὲ τὴ γυναῖκα του, κ' ὅτι, ὅπως στὴν Κέρκυρα, ξακολουθοῦσε κ' ἐδῶ τοὺς μακρυνοὺς μοναχικοὺς περιπάτους, ἀφήνοντας τὴ σκέψη νὰ τρέξη στὴ μακρυνὴ πατρίδα του. Ἴσως πολλὰς φορές ἡ νοσταλγία τῆς Ἑλλάδος θὰ πλημμύρισε τὴν εὐαίσθητη ψυχὴ τοῦ πατριδολάτρη ποιητοῦ μας καὶ κάθε φορά πού θὰ μάθαινε νέα γιὰ τὴν πολυαγαπημένη Χώρα του θάχυνε ἀφθονὰ δάκρυα χαρᾶς κ' εὐχαριστήσεως. Ἄν καὶ ὁ ἴδιος βρισκόταν μακριὰ, ὅμως ἐφθάναν στ' αὐτιά του οἱ εἰδήσεις τῆς Ἑλλάδος, καὶ πολλὰς φορές θᾶνιωσε σωστὴ περηφάνεια γιὰ τὴν πρόοδο πού σιγά-σιγά ἀλλὰ σταθερὰ γινόταν κεῖ κάτω. Μὲ πόση εὐχαρίστησι θάμαθε καὶ τὴν ἔνωσι τῆς Ἑπτανήσου μὲ τὴ μητέρα Ἑλλάδα! Κι' αὐτὴ ἡ μεγάλη του ἐπιθυμία γιὰ τὴν ὁποία τόσο εἶχε ἀγωνισθῆ στα περασμένα χρόνια, γινόταν πιά πραγματικότητα...

Τὰ χρόνια περνοῦσαν στὸ μεταξύ. Ὁ μελαχροινὸς ποιητὴς μας ἄρχισε ν' ἀσπρίζη. Ἡ ἡρεμία καὶ ἡ ψυχικὴ γαλήνη, πού τοῦ εἶχαν ἀπαρνηθῆ οἱ ἄνθρωποι, ἔρχονται τώρα νὰ φέρουν τὴν αἰώνια ἀνάπαυσι στὸν κουρασμένο ἀπ' τὶς περιπέτειες καὶ θλίψεις ποιητὴ μας. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1869, σὲ ἡλικία 77 χρόνων, ὁ Κάλβος κοιμήθηκε τὸν ὕπνο τῶν δικαίων, ἐνῶ ἡ ψυχὴ του ἔμεινε ἐλεύθερη νὰ πετάξῃ σ' ἄλλους καλύτερους κόσμους, ἐκεῖ ὅπου βασιλεύουν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ καλωσύνη.

* *

§ 27.—Ἐσβησε ἡσυχὰ διατηρώντας ὡς τὴν τελευταία στιγμή τῆς ζωῆς του ὅλη του τὴ ζωτικότητα καὶ τὴν πνευματικὴ διαύγεια. Εἰδήσεις γιὰ τὶς τελευταῖες ἡμέρες τοῦ ποιητοῦ μας παρέχει ὁ Σολδατος, πού μᾶς πληροφοροεῖ τὰ ἑξῆς: «Ἡ κυρία Ἄμπεϋ, 86 ἐτῶν, εἶναι σήμερα ἡ μόνη κάτοικος τοῦ Λάουθ, πού διατηρεῖ τὴν ἀνάμνησι τοῦ Κάλβου καὶ μᾶς διηγεῖται τὶς τελευταῖες στιγμὲς. Τὴν 1 Νοεμβρίου 1869, ἡμέρα δημοτικῶν ἐκλογῶν, ὁ Κάλβος, ἂν καὶ ἀδιάθετος, ἐπέμεινε, παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις τῆς γυναίκας του, νὰ πάῃ νὰ ψηφίσῃ. Ὑστερα ἀπὸ δυὸ ἡμέρες πέθανε» (305). Τάφηκε στὸ νεκροταφεῖο τῆς ἐνορίας τοῦ Keddington κατὰ τὸ ἀγγλικανικὸ δόγμα ὅπως μᾶς ἀναφέρει ἡ σχετικὴ ληξιαρχικὴ πράξι (306).

Ἄπ' τὴν πράξι αὐτὴ πληροφοροῦμεθα ὅτι, ὁ Κάλβος πέθανε στίς 3 Νοεμβρίου 1869, στὸ Louth τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ πνευμονία (307). Ἔτσι λύεται καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἡμερομηνίας

τοῦ θανάτου, πού μερικοὶ ὑποστήριζαν πὼς ἦταν τὸ 1862 (308). Ὁ ποιητὴς μας ἔζησε ἐπομένως κατὰ τὴ δευτέρη διαμονὴ του στὴν Ἀγγλία 17 ὀλόκληρα χρόνια.

Μακριὰ ἀπ' τὴν πατρίδα του ἔκλεισε τὰ μάτια του ὁ Κάλβος. Μακριὰ ἀπ' τὰ ἀγαπημένα του πατρικά χῶματα. Μακριὰ ἀπ' ὅ,τι εἶχε περισσότερο ἀγαπήσει στὸν κόσμον. Μιά παραστατικὴ εἰκόνα τῆς ἀφοσιώσεως αὐτῆς μᾶς δίνει ὁ Σωτηριάδης στὴ γνωστὴ του διάλεξι γιὰ τὸν Κάλβο: «Ὁ Ζακύνθιος αὐτὸς ἀγαπᾷ περιπαθῶς τὴν ὠραίαν του πατρίδα. Καὶ ἴσως δὲν ὑπῆρξεν ἀγάπη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ, ἐκτὸς τῆς πρὸς τὴν μητέρα του, ἡ ὁποία τοῦ ἐνέπνευσε ἐπίσης τρυφερωτάτους στίχους, ἀγάπη ἀγνωτέρα, τρυφερωτέρα, ὕψηλότερα τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὴν γεννήσασαν αὐτόν, ἄλλως πάσης ἀγάπης ἀξίαν βεβαίως νῆσον. Ἄλλ' ὁ Κάλβος ἀγαπᾷ ἐν γένει ἀγνώως, τὸσον ἀγνώως ὡστε αὐτὸ ἂν τις δὲν ἐννοήσῃ, μοὶ φαίνεται ὅτι τίποτε ἐν γένει δὲν θὰ ἐννοήσῃ ἀπὸ τὸν ποιητὴν. Ὁ Κάλβος εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀγνή ψυχὴ. Καὶ ἡ πρὸς τὴν ἀγάπην τῆς Πατρίδος ἀνύψωσις του εἶναι διὰ τοῦτο κατὰ τι ἄλλο παρὰ φιλοπατρία, ὅπως λέγομεν: Δὲν εἶναι καὶ «σπαραγμὸς στὰ στήθη». ὅπως ἠσθάνθη αὐτὴν ἡ μεγάλη ψυχὴ τοῦ Βαλαωρίτου. Εἶναι κατὰ μοῖον μὲ τὴν οὐρανίαν ἀγάπην, μὲ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τοῦ χριστιανοῦ. Εἰς αὐτὴν δὲ τὴν ἀγάπην, εἰς τοῦτον τὸν κατὰ Πλάτωνα θεῖον ἔρωτα τὸσον ἀναλύεται ὅλη ἡ ψυχὴ τοῦ Κάλβου, ὡστε δι' αὐτόν τίποτε δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἀξιὸν θαυμασμοῦ καὶ ἀξιὸν ὕμνου παρὰ ὅ,τι πάλιν εἶναι σύμφωνον μὲ αὐτὴν καὶ παραγωγὸν αὐτῆς εἰς τὸν κόσμον, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρετὴ. Θὰ σᾶς φανῆ ὡς μυστικοπάθεια τοῦ ποιητοῦ τοῦτο. Ὅχι! Εἶναι πραγματικὴ ἀγάπη, εἶναι ἡ αὐλὸς, αἰσθητὴ ὅμως, ὕλικὴ πάλιν κατ' ἄλλον τρόπον καὶ ἀπτὴ δι' αὐτόν καὶ τὸν ἐννοοῦντα αὐτόν, ἀγάπη» (309).

Ἡ ἀγάπη αὐτὴ τὸν συντρόφεψε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ καὶ μὲ τὴν ἀγάπην αὐτὴ πέθανε. Μὲ πόση νοσταλγία ὁ γηραιὸς ποιητὴς θᾶκλεισε τὰ βλέφαρα, βλέποντας μὲ τῆς ψυχῆς του τὰ μάτια ἐκείνη πού μὲ τὴν θέρμη εἶχε ὁμνήσει:

Ἦ φίλτατη πατρίς,
ὦ θαυμάσια νῆσος
Ζάκυνθε, σὺ μοῦ ἐδῶσας
τὴν πνοήν, καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος
τὰ χρυσὰ θῶρα (Α', α').

Γιὰ τὸν Κάλβο ἡ Πατρίδα ἀποτελοῦσε τὸ ὕψηλότερο ἀγαθὸ καὶ τὸν μόνον σκοπὸ τῆς ὑπάρξεώς του: «Ὁ Κάλβος δὲν ἦταν αἰσθηματίας. Ἡ μόνη πραγματικὴ ἀγάπη του, ἡ μόνη ἀφοσίωσι, ἡ μόνη λατρεία του ἦταν γιὰ τὴν Πατρίδα του, γιὰ τὴν Ἑλλάδα, πού ὄνειρεῦτηκε καὶ ὕμνησε μὲ ὅλη του τὴ δύναμι σὰν κατὰ ἰδανικὸ, ὕψηλότερο, θεῖο. Κ' ἡ ἀγάπη του αὐτὴ γέμιζε ὅλο του τὸ εἶναι δὲν ὑπῆρχε θέσι γι' ἄλλη ἀγάπη» (310).